

ROMANIVANHUSTEN PALVELUTARVEKARTOITUKSEN SEURANTASELVITYS: ANNA KUNNIA VANHUKSILLE

PETRA AUTIO, ASTRID VALERIUS JA BIRGE SCHWARTZ

SUOMEN ROMANIIHDISTYS RY

2024

Sosiaali- ja
terveysministeriön
RAHOITTAMA

Baħtalo Phuuriba – Onnellinen vanhuus -hanke on toteutettu Sosiaali- ja terveysjärjestöjen avustuskuskuksen (STEA) tuella.

Tekijät: Petra Autio, Astrid Valerius ja Birge Schwartz

Suomen Romaniyhdistys ry, Helsinki 2024

Kannen kuva: Emma Ryhänen/Suomen Romaniyhdistys ry

SISÄLLYS

Johdanto.....	3
Taustaa	
Suomen Romaniyhdistys ry	3
Yhdistyksen vanhustyö.....	4
Romanien kulttuuri ja historia	5
Vuoden 2024 kartoituksen konteksti	
Vanhusprojektien huomioita.....	6
Romanien hyvinvointitutkimus Roosan tuloksia.....	7
Toimintaympäristön muutoksia.....	8
Tiedot vuoden 2024 kyselystä	
Kartoituksen toteutus ja menetelmät.....	10
Kyselyn kohderyhmät.....	10
Haastattelun kysymykset ja haastattelutilanne.....	11
Vuoden 2024 kyselyn tulokset	
Ikä- ja sukupuolijakauma.....	13
Siviilisääty	13
Asuinpaikka.....	14
Koulutus ja ammatit.....	15
Luku- ja kirjoitustaito.....	16
Toimeentulo – ”Kun nätisti elää niin just ja just riittää”.....	17
Asuminen – Väljää mutta kallista.....	19
Asunnon sijainti suhteessa palveluihin ja palvelujen saavutettavuus.....	21
Turvallisuus – ”En mene illalla enää ulos”.....	22
Terveystila ja krooniset sairaudet.....	23
Lääkäripalvelut ja lääkintä.....	24
Kuntoutus.....	26
Mielen hyvinvointi ja vastoinkäymiset.....	27
Yksinäisyys ja pärjääminen – ”Pakko viihtyä”	28
Palvelutarpeet ja saadut kotipalvelut.....	29
Kuljetuspalvelut ja muut palvelut.....	31
Neuvontapalvelut ja asiointi.....	32

Digitaidot ja sähköinen asiointi.....	32
Osallistuminen ja virkistystoiminta.....	32
Romani-ikäihmisten toiveita.....	33
Yhteenveto ja keskustelua.....	34
Lähteet.....	39

[Liite 1: Majaniemi & Viljanen 2008: Romanien historiaa ja kulttuuria](#)

[Liite 2: Majaniemi & Viljanen 2008: Suosituksia sosiaali- ja terveysalan ammattilaisille \(päivitetty 2024\)](#)

Johdanto

Tämä raportti on jatkoa vuonna 2008 julkaistulle Suomen romanivanhusten palvelutarvekartoitukselle (Majaniemi & Viljanen 2008). Raportti perustuu seurantaselvityksen, jonka tarkoituksena on ollut selvittää, minkälainen tilanne on nyt, kun uudet ikäluokat ovat tulleet vanhuusikään. Uusi kartoitus on tehty Suomen Romaniyhdistyksen Sosiaali- ja terveystieteiden avustuskeskuksen (STEA) rahoittaman *Baħtalo Phuuriba – Onnellinen vanhuus* -projektin päätteeksi talvella ja keväällä 2024.

Selvityksen ja raportin tekoon on osallistunut kolme henkilöä. Aluksi tiedonkeruuhaastatteluja teki Astrid Valerius yksin, mutta kartoituksen edetessä hän sai työparikseen Birge Schwartzin, joka teki runsaan viidenneksen haastatteluista. Petra Autio kokosi ja analysoi haastattelujen tiedot sekä kirjoitti raportin.

Suomen Romaniyhdistyksen ensimmäinen romanivanhusten palvelutarvekartoitus ja haastattelut tehtiin vuosina 2005–2007; Päivi Majaniemen ja Anna Maria Viljasen kirjoittama raportti julkaistiin vuonna 2008 (Majaniemi ja Viljanen 2008). Vaikka ensimmäisen selvityksen haastatteluja tehtiin useamman vuoden aikana, selvityksen tuloksiin viitataan tässä seurantaraportissa yksinkertaisuuden vuoksi julkaisuvuoden mukaan vuoden 2008 selvityksenä tai kyselynä. Vuonna 2024 kerättyä aineistoa verrataan soveltuvin osin tähän vuoden 2008 kartoitukseen läpi raportin.

Ensimmäisen palvelutarvekartoituksen pohjana oli puolestaan ollut Mustalaislähettyksen, nykyisen Romano Mission, ja Keski-Suomen lääninhallituksen yhteisen vanhusprojektin tuloksena syntynyt raportti *Romanivanhusten elinoloista Suomessa* (Välimäki 1997). Muutamia vertailuja tehdään myös tähän raporttiin.

Taustaa

Suomen Romaniyhdistys ry

Suomen Romaniyhdistys ry (SRY) on yksi Suomen vanhimmista valtakunnallisista romanijärjestöistä. Se on poliittisesti ja uskonnollisesti sitoutumaton ja perustettu 1967.

Suomen Romaniyhdistyksen tavoitteena on edistää romaniväestön yhdenvertaisuutta, lisätä romanien vaikutusmahdollisuuksia ja osallistaa heitä yhteiskunnalliseen päätöksentekoon.

Yhdistys on romanien oma asiantuntijaorganisaatio, jonka toimintaan kuuluvat romanien kulttuurisen moninaisuuden edistäminen ja syrjinnän ehkäiseminen,

romaninuorten yhteiskunnallisen osallisuuden ja kansainvälisyyden vahvistaminen, romanivanhusten asumisen tukeminen kotona ja laitoksissa, romaninaisten terveyslukutaidon vahvistaminen sekä romanikulttuurin ja -kielen edistäminen. Toiminta on hankkeistettu ja sitä rahoittavat mm. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen avustuskeskus (STEA), Euroopan unionin vaihto-opiskelijaohjelma Erasmus+ ja Taiteen edistämiskeskus (Taike).

Yhdistys tarjoaa neuvontapalveluita sekä romaneille että viranomaisille. Neuvomme ja opastamme asunto-, sosiaali-, eläke-, koulu- ja romanikulttuuriasioissa. Järjestämme myös neuvotteluja viranomaisten ja perheiden välillä, välitämme luennoitsijoita sekä materiaalia ja tietoa romanikulttuurista. Julkaisemme romanikielistä materiaalia. Toiminta on uskonnollisesti ja poliittisesti sitoutumatonta, kaikille avointa ja maksutonta.

Yhdistyksen vanhustyö

Vuonna 2002 yhdistys alkoi yhteistyössä Lomakotien liiton kanssa järjestää romanivanhusten kesäleirejä. Leireillä nousi esiin yhteiskunnan palveluja koskeva tiedon tarve, mikä johti ensimmäiseen vanhushankkeeseen. Sama tarve oli noussut esiin Sari Välimäen raportissa (Välimäki 1997), joka toimi toisena lähtökohtana.

Vanhat-hankkeessa (2005-2008) selvitettiin romanivanhusten kotona asumista, toimintakyvyn ylläpitämistä ja itsenäistä selviytymistä. Haastatteleamalla Uudellamaalla asuvia romanivanhuksia selvitettiin heidän asumistaan, elinolojaan, terveydentilaansa ja elämänlaatuaan. Samalla kartoitettiin vanhusten saamia palveluita sekä koottiin tietoa niistä palveluista, joita he eivät saaneet tai joita he kokivat tarvitsevansa. Lisäksi haastateltiin vanhusten omaishoitajia.

Helsingin yliopiston sosiaali- ja kulttuuriantropologian laitoksen kanssa toteutettiin myös pienimuotoinen ammattilaishaastattelu. Siinä selvitettiin vanhustyötä tekevien henkilöiden monikulttuurista asiantuntemusta ja tarpeita. Projektin tuloksina julkaistiin *Romanivanhusten palvelutarvekartoitus* (Majaniemi & Viljanen 2008) sekä *Opas romanivanhusten omaishoidosta* (Majaniemi & Grönfors 2008)

Phurane kaale – Vanhat romanit -hanke (2009-2013) alkoi palvelutarvekartoituksen pohjalta rakentaa ja ottaa käyttöön kulttuurisensitiivisiä vanhuspalveluja romanivanhuksille. Hankkeessa perustettiin kaksi romanivanhusten kerhoa Helsinkiin. Uudenlaisena palveluna kehitettiin liikkuva toimisto, jossa projektityöntekijä kävi vanhusten kotona ja auttoi asiakirjojen, viranomaisyhteydenottojen ja muiden sosiaalipalvelujen kanssa ja tarvittaessa lähti vanhuksen mukana palveluihin ja lääkärille. Lisäksi tarjottiin luentoja ja koulutusta sosiaali- ja terveysalan työntekijöille, opistoille

sekä vanhustyön ammattilaisille. Työtä jatkoi *Fintiko phurane kaale – Suomen vanhat romanit* -hanke vuosina 2013–2015.

Baħtalo phuuriba – Onnellinen vanhuus -hankkeessa (2016–2024) jatkettiin kulttuurisensitiivistä vanhustyötä pääkaupunkiseudulla. Puhelinpalvelua, opastusta ja neuvontaa tarjottiin viranomaisille ja romaneille valtakunnallisesti. Projektin tavoitteena olivat romanivanhusten kotona asumisen tukeminen sekä yksinäisyyden ja syrjäytymisen ehkäisy. Toimintamuotoina olivat liikkuva toimisto, romanivanhusten kerhot ja etsivä vanhustyö.

Liikkuvan toimiston palveluihin kuuluivat mm. erilaisten hakemusten tekeminen asiakkaan kotona, virastoissa asioimisen ja lääkärikäyntien tuki. Kerhoja järjestettiin kahdessa palvelukeskuksessa. Kerhotoiminta kuitenkin loppui koronaan.

Etsivässä vanhustyössä pyrittiin saamaan palveluiden piiriin kaikkein syrjäytyneimpiä vanhuksia. Tieto mahdollisesti apua tarvitsevista romanivanhuksista saatiin joskus Aluehallintovirastoilta tai muilta viranomaisilta, ja usein muilta ikäihmisiltä, jotka olivat huolissaan tuntemastaan vanhuksesta. He eivät tehneet huoli-ilmoituksia, vaan kertoivat huolensa projektin työntekijöille. Projektin työntekijät ottivat yhteyttä kyseiseen henkilöön ja selvittivät hänen tilannettaan. Näin saatiin palvelujen piiriin vanhuksia, jotka eivät olisi muuten sinne päässeet.

Suomen Romaniyhdistyksen vanhustyön hankkeita ovat rahoittaneet Raha-automaattiyhdistys RAY vuosina 2005–2016 ja vuosina 2017–2024 alkaen Sosiaali- ja terveysjärjestöjen avustuskeskus STEA.

Vuoden 2024 demokratiapalkinnon jakamisen yhteydessä oikeusministeriö palkitsi Suomen Romaniyhdistyksen kulttuurisensitiivisen vanhustyön kunniamaininnalla ikäihmisten osallisuuden edistämisestä.

Romanien kulttuuri ja historia

Ensimmäinen palvelutarvekartoitus (Majaniemi & Viljanen 2008) sisältää katsauksen romanikulttuuriin, erityisesti sen puhtaus- ja kunnia/häpeä -käsityksiin sekä vanhusten asemaan yhteisössä. Lisäksi siinä on suosituksia sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisille. Nämä osiot ovat lähdeluetteloineen tämän uuden selvityksen liitteinä, koska ne ovat edelleen olennaisia. Romanien historiasta kiinnostuneen lukijan kannattaa lisäksi tutustua Panu Pulman (2012) toimittamaan *Suomen romanien historiaan*. Viimeisten kymmenen vuoden aikana on myös julkaistu useita romanikulttuuria ja romanipolitiikkaa koskevia väitöskirjoja (esim. Friman-Korpela 2014; Gripenberg 2019; Stenroos 2021; Hedman 2024) ja muita opinnäytteitä.

Vuoden 2024 kartoituksen konteksti

Vanhusprojektien huomioita

SRY:n vanhushankkeiden työssä on huomattu, että palvelujen tarve alkaa keskimäärin aikaisemmin kuin pääväestössä ja että asiakkailla on usein kasaantunut monenlaisia ongelmia. Asiakkaat eivät aina tiedä miten ja mistä apua haetaan ja tukea tarvittaisiin myös ongelmien sanoittamisessa apua tarjoaville tahoille.

Pääväestössä 60-vuotiaat ovat entistä useammin vielä aktiivi-iässä (Happo 2024; ks. myös Vihreä kirja väestön ikääntymisestä 2021, 11) mutta samaa ei ole nähtävissä romaniväestössä. Tämä on tullut toistuvasti näkyviin yhdistyksen vanhusprojekteissa, joiden asiakaskuntaan on kuulunut ihmisiä 55-vuotiaasta alkaen, ja yhteydenottoja on tullut myös 50+ ikäryhmästä (ks. myös Välimäki 1997, 14–15). Viimeisimmän projektin rahoittaja STEA kuitenkin rajoitti syksyllä 2023 vanhustyön yli 63-vuotiaisiin, mikä muutti projektin toimintaa.

Romanien varhaisempi toimintakyvyn aleneminen liittyy mm. keskimäärin heikompaan terveystilanteeseen, matalampaan koulutustasoon sekä ennaltaehkäisevän liikunnan vähyyteen etenkin naisilla (ks. myös alla Romanien hyvinvointitutkimus Roosa).

Avun ja tuen hakemista vaikeuttavat koulutuksen vähyys, vähäiset tiedot anatomiasta ja terveydestä, heikko lukutaito ja digiosaamisen puute. Lisäksi aikaisemmat huonot syrjivät kokemukset ja molemminpuoliset ennakoluulot murentavat luottamusta viranomaisiin ja muihin ulkopuolisiin toimijoihin. Toisaalta ulkopuoliselle ei aina haluta tai osata kertoa ongelmista, vaivoista tai arjen haasteista tai pyritään joko tietoisesti tai tiedostamatta kaunistelemaan tilannetta.

Pienituloisuuden takia romanivanhukset käyttävät lähes yksinomaan julkisen terveydenhuollon palveluja. Siten myös julkisen terveydenhuollon säästötoimet ja saatavuusongelmat kohdistuvat juuri heihin. Romani-ikäihmiset eivät myöskään välttämättä ole elämänsä aikana olleet paljoakaan ennalta estävän terveydenhoidon piirissä, koska he ovat monissa tapauksissa jääneet ilman säännöllistä koulu-, opiskelija tai työterveydenhuoltoa.

Vanhusprojektien asiakastyössä on ollut tilanteita, joissa vakavia sairauksia on diagnosoitu liian myöhään. Pahimmissa tapauksissa vanhukset olivat käyneet lääkärissä aiemmin, mutta heidän oireitaan ei ollut otettu todesta. Tähän ovat voineet vaikuttaa niin ennaltaehkäisevän hoidon puute, heikko tietämys terveysasioista kuin lääkäreiden syrjivät asenteet (ks. esim. Hagelberg 2024; Väyrynen 2020; Hinkula & Virranniemi 2023).

Romanivanhusten elämäntilanteet voivat olla todella vaikeita. Kuten yleensäkin, hankaluuksilla on taipumus kasaantua. Terveysongelmien lisäksi ongelmia voi olla toimeentulossa, asuntoasioissa, lähipiirin päihdeongelmissa tai rikollisuudessa yms. Lisäksi koska romanikulttuuri on yhteisöllistä, ongelmatkin ovat usein yksilöä laajempia ja liittyvät lähipiiriin tai sukuun.

Tämä on ajoittain myös herättänyt huolen ikäihmisten turvallisuudesta. Vaikeimmissa tapauksissa ikäihmiset kokevat kaltoinkohtelua ja taloudellista hyväksikäyttöä, joissa tekijöinä ovat olleet päihdeongelmaiset lapset tai lapsenlapset. Vaikka pääsääntöisesti vanhuksista edelleen huolehditaan, osalla romaniväestöstä huono-osaisuus ja ylisukupolvinen syrjäytyminen vaikuttaa myös ikäihmisiin.

Romanien hyvinvointitutkimus Roosan tuloksia

Yksi tekijä aikaisemmassa palveluiden tarpeessa on keskimääräistä heikompi terveystilanne, josta on myös saatu tutkimusnäyttöä. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL) toteutti 2017-2018 romanien hyvinvointitutkimus Roosan (Weiste-Paakkanen, Lämsä ja Kuusio 2018), joka antaa tietoa romaniväestön terveydestä. Vaikka Roosa-tutkimuksen yleistettävyyteen liittyy kysymyksiä (Weiste-Paakkanen, Lämsä ja Kuusio 2018, 143), se antaa viitteitä laajemman romaniväestön tilanteesta.

Kaiken kaikkiaan Roosan osallistujien terveys ja hyvinvointi olivat heikompia kuin väestössä keskimäärin. Monet yleiset pitkäaikaissairaudet, kuten diabetes ja sepelvaltimotauti sekä toimintakyvyn ongelmat olivat yleisempiä tutkimusjoukossa kuin koko väestössä. Myös ongelmat näössä olivat muuta väestöä tavallisempia, ja toimeentulo-ongelmat saattavat vaikeuttaa esimerkiksi silmälasien hankkimista. (Weiste-Paakkanen, Lämsä ja Kuusio 2018, 141-142.)

Tutkimukseen osallistuneet olivat käyttäneet muuta väestöä useammin terveyskeskuksen palveluja, muuta väestöä harvemmin yksityisiä lääkäripalveluja (Weiste-Paakkanen, Lämsä ja Kuusio 2018, 135). Pienituloisuus rajoittaa yksityislääkäriin hakeutumista, ja toisaalta työelämän ulkopuolella olevilla ei ole mahdollisuutta työterveyshuoltoon (Weiste-Paakkanen, Lämsä ja Kuusio 2018, 142).

Tuloksista voidaan huomioda myös mm. se, että Roosa-tutkimukseen osallistuneilla naisilla oli liikkumisvaikeuksia paljon enemmän kuin naisilla keskimäärin. Sairauksien lisäksi mahdollisia syitä ovat ylipaino, liikunnan vähäisyys ja monien painava vaatetus. (Weiste-Paakkanen, Lämsä ja Kuusio 2018, 111.)

Keskimääräistä heikomman hyvinvoinnin taustalla vaikuttavat mm. sosioekonomiset riskitekijät: muuta väestöä matalampi keskimääräinen koulutus- ja tulotaso. Matalan koulutus- ja tulotason on monissa tutkimuksissa osoitettu vaikuttavan terveyteen ja

hyvinvointiin negatiivisesti. (Weiste-Paakkanen, Lämsä ja Kuusio 2018, 29.) Väestötason vaikutusten lisäksi Roosasta löytyy käytännön esimerkkejä toimeentulovaikeuksien ja terveyden yhteyksistä: Esimerkiksi, yli 55-vuotiaista naisista noin puolet (48 %) oli jättänyt käymättä lääkäriissä rahanpuutteen vuoksi. Samanikäisistä miehistä 65 prosenttia oli joutunut tinkimään lääkkeiden ostosta. (Weiste-Paakkanen, Lämsä ja Kuusio 2018, 34.)¹

Tutkimuksessa ilmeni myös hyvinvointia tukevia tekijöitä. Roosa-tutkimukseen osallistuneet romanit olivat tyytyväisiä ihmissuhteisiinsa, ja heidän vahvuuksiaan oli sosiaalinen osallistuminen. Monet osallistuivat yhdistysten ja seurakuntien toimintaan ja harrastivat musiikkia, mikä kaikki tukee hyvinvointia (Weiste-Paakkanen, Lämsä ja Kuusio 2018, 140). Keskinäinen avunanto niin henkisesti kuin taloudellisestikin sukulaisten ja tuttavien kesken oli yleistä (Weiste-Paakkanen, Lämsä ja Kuusio 2018, 140-141).

Toimintaympäristön muutoksia

Vaikka romanikulttuurin keskeisten piirteiden voi katsoa säilyneen pitkälti samana, uutta kartoitusta tehdään osin erilaisessa toimintaympäristössä kuin ensimmäistä. Myös tämän hetken vanhukset ovat osittain erilaista sukupolvea kuin aiemmin. Monet vuoden 2008 kyselyn vanhukset olivat vielä eläneet kiertävää elämää. 2020-luvun iäkkäät romanit ovat jo pitkälti asuneet aikuiselämänsä paikoillaan, vaikka ovatkin saattaneet kiertää lapsina.

Toimintaympäristö on muuttunut niin Suomen Romaniyhdistyksen toiminnan, saatavilla olevan tiedon kuin palveluidenkin osalta. Suomen Romaniyhdistyksellä on nyt kahdenkymmenen vuoden kokemus romanivanhusten parissa tehtävästä työstä. Lisäksi yhdistyksen hanketoiminta käsittää nykyään myös nuoriso- ja terveyslukutaitotyötä. Yhdistys on kouluttanut oppilaitoksissa romanikulttuurista tuleville hoito- ja sosiaalialan ammattilaisille, lääketieteen opiskelijoille ja mm. poliiseille ja siten osallistunut aktiivisesti romaneja koskevan tiedon levittämiseen.

Kuten yllä on kerrottu, romaneista on nykyään saatavilla aikaisempaa enemmän tutkittua tietoa: mainitut Roosa-tutkimus (Weiste-Paakkanen, Lämsä ja Kuusio 2018) ja Suomen romanien historia (Pulma 2012), sekä väitöskirjoja ja muita opinnäytteitä, selvityksiä ja suppeampia raportteja. Huomionarvoista, ja aikaisemmista tutkimuksista poikkeavaa on, että monessa tapauksessa romanit ovat itse olleet mukana tuottamassa tätä tietoa.

¹ Yli 50-vuotiaiden hyvinvointia ja elinoloja kartoittavassa 50+ Suomessa -selvityksessä 6 prosenttia oli jättänyt menemättä johonkin hoitoon (esim. lääkäri tai hammaslääkäri, optikko, muu hoiva) korkean hinnan takia, 12 prosenttia palvelun heikon saatavuuden vuoksi. Juuri kukaan ei ollut jättänyt lääkkeitä käyttämättä hinnan tai saatavuuden takia. (Auero & Lahtela 2024, 42).

Toisaalta muutoksia on tapahtunut myös vanhusten palveluissa. Monikulttuurisuus terveydenhuollossa on arkipäiväistynyt ja tunnistettaneen paremmin, mutta esimerkiksi Suomen Romaniyhdistyksen terveyslukutaitoprojektissa on huomattu, että romaneja koskevalle tiedolle on edelleen suuri tarve.

Sosiaali- ja terveyspalveluiden viimeaikaisiin uudistuksiin ja hyvinvointialueisiin siirtymiseen on liittynyt paljon säästö- ja supistustoimia. Esimerkiksi, vanhusten kotihoitopalvelun saajien määrä on laskusuunnassa, vaikka vanhusten määrä kasvaa suurten ikäluokkien ikääntyessä (Korhonen 2023; Uusitalo & Harju 2023; Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2023a).

Yksi vanhusten asiointiin vaikuttava muutos viimeisen kymmenen vuoden aikana on ollut palvelujen digitalisaatio. Entistä useampi terveydenhuollon palvelu on siirtynyt sähköiseksi ja itse hoidettavaksi: on Maisaa, OmaKantaa, OmaOloa ja Kelan sähköistä asiointia. Korona-aikaan sähköisen ja muun etäasioinnin merkitys korostui erityisesti.

Maailmantilanteen muutoksista erityisesti koronapandemia vaikutti ikäihmisten elämään. Korona-aika tapaamisrajoituksineen korosti vanhusten yksinäisyyttä. THL selvitti vanhuspalvelujen asiakkaiden hyvinvointia korona-aikana (Hyvinvointi korona-aikana -kysely). Selvisi, että yksinäisyyttä koki 37 prosenttia kun ennen korona-aikaa luku oli ollut 22 prosenttia (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2023b). Puolet vanhuksista tapasi läheisiään vähemmän kuin olisi toivonut tai ei ollenkaan.

SRY:n romanivanhusprojektin asiakkaissa on ollut paljon sellaisia, jotka ovat pelänneet koronaa huomattavan paljon. Lisäksi Suomen romaniyhteisössä on yleisesti ottaen ollut paljon ennakkoluuloja rokotuksia kohtaan (ks. Stenroos ym. 2023), mikä on voinut lisätä pelkoja ja vähentää kontakteja entisestään.

Toisaalta yhdistyksen työntekijöiden havainto on, että korona totutti iäkkäämmätkin romanit puhumaan puhelimesta siinä missä aiemmin asioiden hoitaminen onnistui vain kasvokkain. Puhelimesta on itse asiassa tullut tärkeä yhteydenpidon väline. Puhelinhaastattelujen tekijöiden mukaan ennen koronaa haastattelutyö puhelimitse ei olisi onnistunut.

Tiedot vuoden 2024 kyselystä

Kartoituksen toteutus ja menetelmät

Uusi palvelutarvekartoitus tehtiin pääosin puhelinhaastatteluina kysymyslomakkeen avulla. Haastatteluja ei nauhoitettu, vaan vastaukset kirjoitettiin lomakkeeseen käsin. Haastattelijoina toimi ensin Astrid Valerius yksin ja loppupuolella toisena haastattelijana toimi Birge Schwartz. Petra Autio huolehti tulosten tallentamisesta ja analyysistä sekä raportin kirjoittamisesta.

Haastateltavat valikoituivat n.s. lumipallomenetelmällä: Haastattelut aloitettiin tutuista vanhuksista ja haastatelluilta saatiin aina uusien vanhusten nimiä ja yhteystietoja. Haastateltavien henkilöllisyydet eivät missään vaiheessa tulleet analysoijan tietoon, millä varmistettiin vastausten pysyminen anonyymina.

Raportissa olevat kursivoidut lauseet ja lainausmerkeissä olevat ilmaisut ovat lainauksia kyselyaineistosta ja vanhusprojektien työn aikana ikäihmisiltä kuultuja lausahduksia.

Vertailuissa vuoden 2008 palvelutarvekartoitukseen (Majaniemi ja Viljanen 2008) on muunnettu vuoden 2008 raportin tulokset vertailtavaan muotoon. Vuoden 2008 raportissa tulokset ilmoitettiin lukumäärinä eli frekvensseinä. Tässä seurantaraportissa frekvenssit on muunnettu prosenttiosuuksiksi kyselyyn tai tiettyyn kysymykseen vastanneista, jotta niitä olisi helpompi vertailla uuden kyselyn tuloksiin. Vertailua tehdään tietyin varauksin, koska selvitykset eroavat toisistaan jonkin verran kohderyhmän, menetelmien ja tulosten käsittelyn suhteen. Nämä erot ja muut asiaan vaikuttavat seikat pyritään kuitenkin tuomaan mahdollisimman tarkkaan esille, jotta lukija voi myös itse arvioida vertailun mielekkyyttä.

Kyselyn kohderyhmät

Pääasiallisena kohderyhmänä olivat yli 60-vuotiaat Suomessa asuvat suomalaiset romanit. Lisäksi mukana oli eläkkeellä olevia 55–60 -vuotiaita romaneja. Alaikäraja määriteltiin niin, että vastaajat olivat täyttäneet 55 vuoden 2023 aikana; toisin sanoen, nuorimmat vastaajat olivat syntyneet vuonna 1968. Muutamat yli 60-vuotiaat eivät olleet vielä eläkkeellä, mutta 55 ja 60 ikävuoden rajat valittiin, koska haluttiin selvittää tämänkin ikäryhmän palvelutarpeita. STEA:n ohjeistama ikäraja vanhustyölle on 63 vuotta, ja vuoden 2024 haussa 75 vuotta, mutta yhdistyksen vanhusprojektien työssä on nähty, että romaniväestössä palvelujen tarve alkaa usein selvästi tätä aikaisemmin. Nuoremman kohderyhmän takia tämän kyselyn tuloksia voidaan suuntaa antavasti

verrata Väestöliiton *50+ Suomessa* -tutkimuksen (Auero & Lahtela 2024) tuloksiin, jotka kertovat 50 vuotta täyttäneiden suomalaisten hyvinvoinnista ja elinoloista.

Vastaajia oli alun perin 62. Kolme jouduttiin karsimaan pois, kun tarkemmin katsottaessa he eivät täyttäneet määriteltyjä ikä- tai eläkekriteerejä. Yhdistykselle nämäkin vastaukset tarjosivat kuitenkin arvokasta tietoa.

Lopullisessa tarkastelussa olivat mukana 59 henkilön vastaukset. Tilastollisesti kyseessä ei ole edustava otos, eli vastaukset eivät edusta kaikkia ikäryhmän romaneja, joita on arviolta n. 3000–3600.² Yhdessä vanhusprojekteissa kertyneen kokemuksen kanssa tulokset kuitenkin kertovat jonkin verran myös ikääntyvien romanien tilanteesta laajemmin.

Vanhusprojektien kokemuksiin verrattuna kyselyyn vastanneet ikäihmiset ovat suhteellisen hyvinvoivia; osa projektien asiakkaista on ollut huomattavan vaikeissa elämäntilanteissa. Vaikuttaa siltä, että romani-ikäihmiset ovat jossain määrin jakautuneet paremmin ja huonommin pärjääviin. Kyselyn tuloksia ei siis voi yleistää, mutta sen voidaan arvioida antavan viitteitä laajemmasta joukosta suhteellisen hyvin pärjääviä ikäihmisiä.

Koska käytössä oli lyhyempi aika kuin ensimmäisessä kyselyssä, selvitykseen ei sisällytetty omaishoitajia eikä vanhustenhoidon ammattilaisia.

Haastattelun kysymykset ja haastattelutilanne

Selvityksen haastatteluissa käytettiin valtaosin samoja kysymyksiä kuin vuoden 2008 kartoituksessa. Ensimmäisen palvelutarvekartoituksen kysymyslomakkeen mallina oli käytetty 1990-luvulla tehdyn romanivanhusselvityksen haastattelukysymyksiä (Välimäki 1997), ja se oli romanien romaneille suunnittelema.

Muutoksia kyselylomakkeeseen oli tekemässä sekä romani että pääväestön edustaja. Kysymyksiä muokatessa huomioitiin romanityöntekijän tekemät koehaastattelut. Muutokset olivat pääasiassa kysymyksiä yksinkertaistavia ja selkeyttäviä. Muutamia kysymyksiä lisättiin ja toisia otettiin pois. Lisäykset olivat hyvinvointia ja turvallisuutta kartoittavia kysymyksiä sekä digitalisoitujen palvelujen käyttöä koskevia kysymyksiä.

Kysymykset olivat enimmäkseen strukturoituja, ja monessa tarjottiin valmiita vastausvaihtoehtoja. Kysymyksiin oli kuitenkin mahdollista vastata myös omin sanoin.

² Arvio perustuu Tilastokeskuksen väestörakenteesta julkaisemiin tietoihin, joiden mukaan vuonna 2022 yli 60-vuotiaat muodostivat 30 % väestöstä (Suomen virallinen tilasto, Väestörakenne) ja toisaalta yleiseen arvioon, että Suomessa asuu 10000–12000 suomenromania.

Haastatteluja ei nauhoitettu, vaan haastattelijat kirjasivat vastaukset käsin lomakkeeseen.

Aikarajoitteiden takia kysely oli hieman suppeampi kuin 15 vuotta sitten. Kysymyksiä ryhmiteltiin uudelleen siten, että ne jakautuivat yhdeksään ryhmään. Kysymysten aihepiirit olivat asuminen, terveys ja hoito, hyvinvointi ja turvallisuus, palvelut, asiointi, toimeentulo, virkistystoiminta ja toiveet. Lisäksi kysyttiin perustietoja, kuten ikää, sukupuolta ja asuinpaikkaa.

Lähes kaikki haastattelut tehtiin puhelimitse, mikä poikkeaa täysin ensimmäisestä kyselystä, jonka aikana vanhukset eivät olleet halukkaita puhumaan puhelimessa. Vuoden 2008 kysely tehtiinkin lähes kokonaan kotikäynneillä, joilla saatettiin istua pitkäänkin kahvipöydän ääressä keskustelemassa.

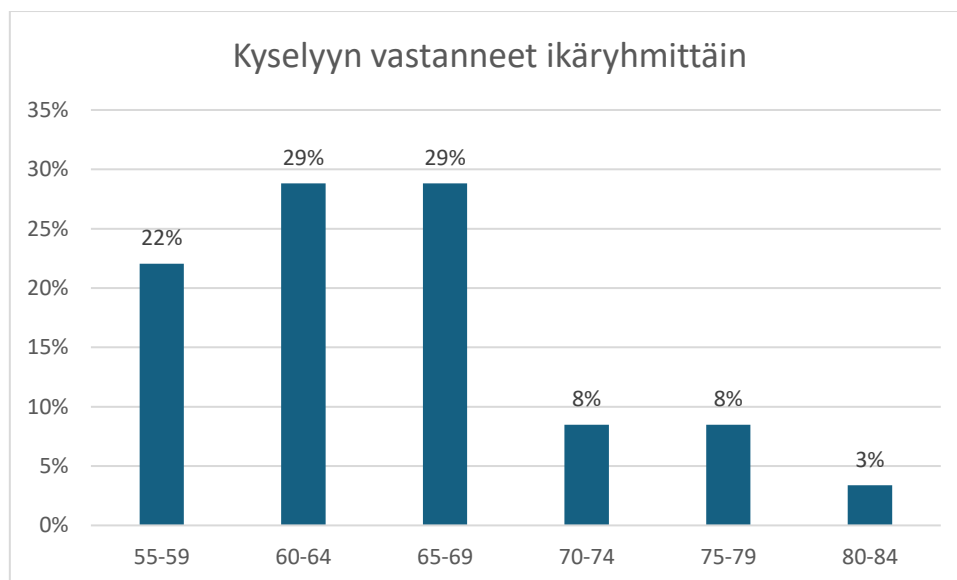
Vuoden 2024 kyselyssä aikaa oli käytettävissä huomattavasti vähemmän. Haastattelijoiden kokemus sekä aikaisemmasta työstä että henkilökohtaisesta elämästä oli, että ikäihmiset eivät enää koe puhelimessa keskustelua ongelmaksi. Mm. korona-ajan eristyksen ovat vaikuttaneet siihen, että puhelimesta on itse asiassa tullut vanhemmille ihmisille tärkeä yhteydenpidon väline.

Ensimmäisen kyselyn lomakkeesta muokattu kysely ei toiminut puhelinhaastatteluissa yhtä hyvin kuin se oli henkilökohtaisissa tapaamisissa toiminut. Haastattelijat saivat palautetta kyselyn pituudesta ja kysymyksissä olleesta toistosta. Kyselyn tekemiseen kului pitkä aika, ja haastateltava saattoi väsyä tai hänelle tuli muita puheluita välissä. Muutamana kerran haastattelua pitikin jatkaa toisena päivänä. Kyselyssä samantapaisia asioita kysyttiin hieman eri näkökulmista, mikä oli toiminut kotihaastattelun epämuodollisemmassa keskustelussa, mutta suoraviivaisemmassa puhelinhaastattelussa tuntui toistolta.

Vuoden 2024 kyselyn tulokset

Ikä- ja sukupuolijakauma

Nuorimmat vastaajat olivat 55-vuotiaita, vanhin oli 82. Vastaajien keski-ikä oli 65 vuotta.

Vastaajissa painottuivat nuoremmat ikäryhmät. Vastaajista neljä viidesosaa (80 %) oli alle 70-vuotiaita.

Ikäjakauma oli erilainen kuin ensimmäisessä kyselyssä, mikä oli osin tietoista. Vuonna 2008 kysely oli rajattu 60 täyttäneisiin, kun nyt mukana oli myös eläkkeellä olevia 55–59-vuotiaita. Toisaalta vuonna 2024 myös yli 60-vuotiaissa painottuivat nuoremmat, alle 70-vuotiaat vastaajat. Vuoden 2008 kyselyn vanhimmat osallistujat olivat selvästi vanhempia kuin 2024 (90 vuotta vs. 82 vuotta). Tämä ero saattaa liittyä siihen, että 2024 kyselyyn ei osunut palvelutalojen asiakkaita.

Vastaajissa naiset olivat enemmistö (75 %); miehiä oli neljäsosa (25 %). Sukupuolijakauma oli varsin samansuuntainen kuin 2008, jolloin miehiä oli hieman suurempi osuus (28 %).

Siviilisäätty

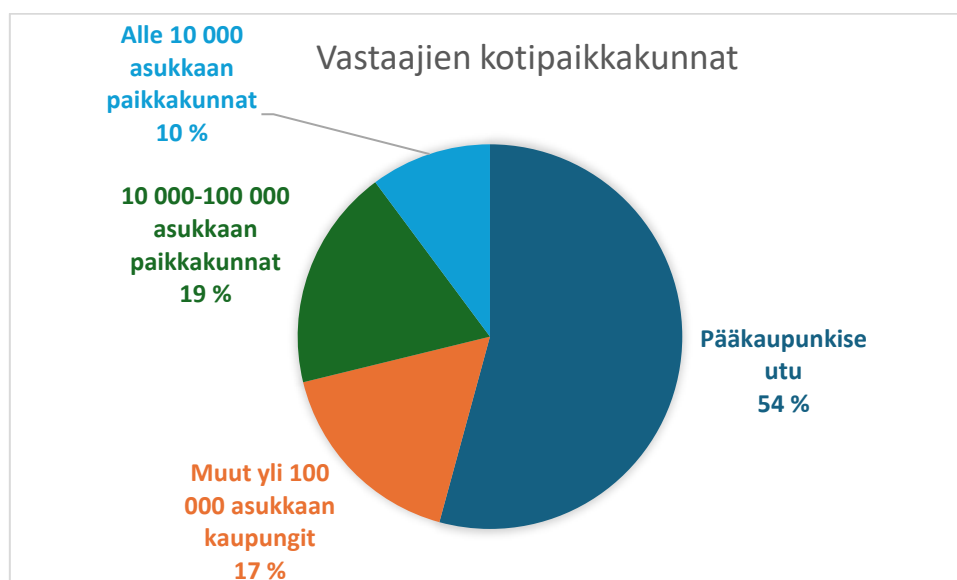
Kuten ensimmäisessäkin kyselyssä, kysymys siviilisäädystä ei erotellut avio- ja avoliittoja, koska romanikulttuurissa niitä pidetään yhtä sitovina. Termit ”naimisissa”, ”eronnut” ja ”leski” viittasivat siis ennen kaikkea parisuhteeseen. Romanikulttuurissa parien on tavallista asua avoliitossa, vaikka varsinkin nuoret saattavat myös mennä virallisesti naimisiin. Naimisissa tai parisuhteessa oli 34 prosenttia kyselyyn osallistuneista, 8

prosenttia oli leskiä. Vuoden 2008 kyselyssä leskiä oli paljon suurempi osuus, 38 prosenttia; naimisissa oli 29 prosenttia. Tämäkin voi liittyä vanhempaan ikäjakaumaan.

Siviilisäädyllä on kuitenkin ollut merkitystä toimeentulon kannalta. Ennen vuotta 2022 leskeneläkettä maksettiin vain avioliitossa olleille. Koska moni romani on elänyt avoliitossa, leskeneläkkeen puute on vaikuttanut monen ikäihmisen tuloihin, vaikka siitä ei tässä kyselyssä kysytty erikseen (vrt. alla Toimeentulo).

Asuinpaikka

Kyselyyn osallistui romani-ikäihmisiä kaikkiaan 18 eri paikkakunnalta. Runsas puolet (54 %) vastaajista asui pääkaupunkiseudulla. Kun lasketaan mukaan muut yli 100 000 asukkaan kaupungit, yhteensä 71 prosenttia asui suurissa kaupungeissa. Kymmenesosa (10 %) asui alle 10 000 asukkaan paikkakunnilla.

Vastaajista hieman yli puolet (54 %) oli jossain elämänsä vaiheessa asunut Ruotsissa. Enemmistö (65 %) heistä oli tullut Suomeen jo 1977–1999, loput 2000-luvulla. 2020-luvun paluumuuttajia oli 19 prosenttia, mikä on kymmenesosa (10 %) kaikista vastaajista.

Koulutus ja ammatit

Ei sitä itse paljoa kerinnyt kouluissa käymään, mutta kaikki lapset olen saanut kouluun.

Koulutusta kartoitettiin ensiksi kysymällä, montako luokkaa kansa-, keski- tai peruskoulua vastaajat olivat käyneet. Toiseksi kysyttiin, oliko vastaaja käynyt lukiota, ammattikoulua, opistoa tai oliko hänellä muuta koulutusta.

Vastauksia tarkasteltaessa yhdistettiin kansakoulu, keskikoulu (jota oli kouluvuosien lukumäärästä päätellen käynyt vain yksi henkilö) ja peruskoulu peruskoulutukseksi. On mahdollista, että myös vastauksissa kansa- ja peruskoulu ovat sekoittuneet tai yhdistetty. Koska peruskoulu otettiin käyttöön vaihteittain vuosina 1972–1977, nuorimmat kyselyyn vastanneet ovat käyneet peruskoulua joko kokonaan tai osittain.

Reilu puolet (53 %) oli käynyt koko kansakoulun (8 luokkaa) tai peruskoulun (9 luokkaa). Yksi vastaaja ei ollut käynyt lainkaan koulua, toinen muutaman kuukauden ja kolmas oli ollut koulussa vain vuoden, mitä hän ei laskenut koulunkäynniksi. Muut olivat käyneet koulua vaihtelevan määrän vuosia. Kun peruskoulutusta tarkastellaan vuosina, perusasteen koulua oli käyty keskimäärin 7 vuotta.³

Vuoden 2008 kyselyssä kansakoulun oli käynyt loppuun 48 prosenttia kaikista vastaajista. Lopuista 17 prosenttia oli käynyt jonkin verran kansakoulua, ja 28 prosenttia oli käynyt 1–2 vuotta kaksivuotista kiertokoulua. Muuta koulutusta (kursseja, työllisyyskoulutusta ym.) joko kansa- tai kiertokoulun lisäksi tai pelkästään oli saanut 22 prosenttia. Kokonaan koulutusta vaille oli jäänyt 2 henkilöä.

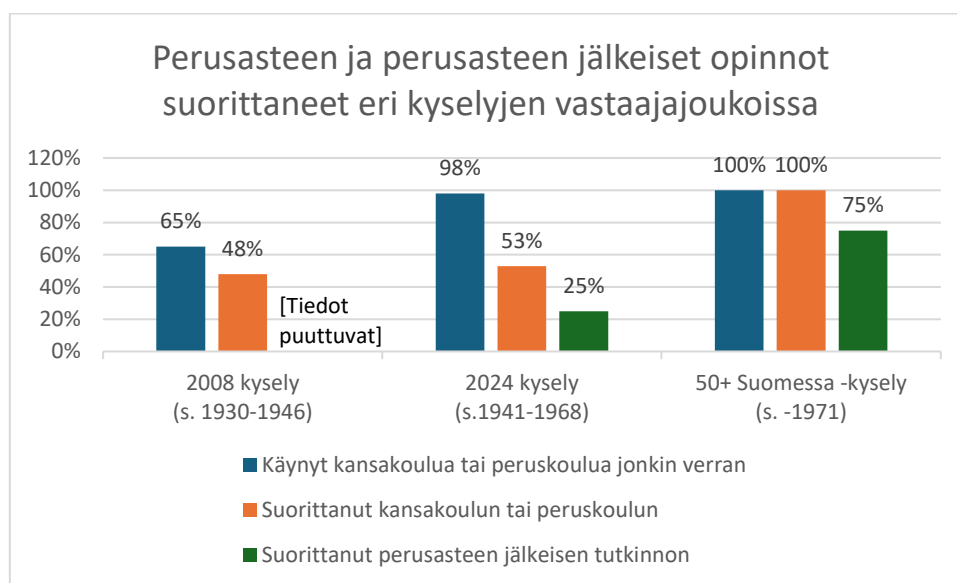
Verrattaessa vuosien 2008 ja 2024 kyselyaineistoja käytännössä suunnilleen sama määrä oli jäänyt ilman peruskoulutusta ja uudemmassa kyselyssä hieman useampi oli suorittanut kansakoulun. Katsottaessa muita vastaajia saadun koulutuksen määrä oli kuitenkin suurempi vuonna 2024, jolloin valtaosa oli käynyt kansa- tai peruskoulua ainakin jonkin verran.

Lisäksi vuonna 2024 neljäsosa (25 %) vastaajista oli saanut toisen asteen ammatillista koulutusta, joko ammattikoulussa tai oppisopimuksella. Lukion käyneitä ei tässä joukossa ollut. Neljäsosa (25 %) ilmoitti ammatin tai työpaikkansa. Mukana oli mm. lähikasvattajia, romanivaateompelija, markkinointimerkonomi ja laitoshuoltaja. Vuonna 2008 ei kartoitettu toisen asteen koulutusta, mutta 43 prosentilla oli ammatti.

Romaniväestön koulutustilanne on parantunut 1900-luvun puolivälin jälkeen merkittävästi, mikä heijastuu 2008 ja 2024 kyselyjen erossa, siinä että perusasteen koulua

³ Kaksi henkilöä ei muistanut, montako vuotta oli ollut koulussa: ”en ole käynyt monta luokkaa” ja ”piti jättää kesken ja jäädä hoitamaan sisarusta”. Näitä, samoin kuin muutaman kuukauden koulunkäyntiä ei otettu mukaan keskimääräisiä koulunkäyntivuotia laskettaessa.

oli käyty enemmän. Romaniväestön kouluttautumisen perinne on kuitenkin alkanut vasta 1970-luvulla (Majaniemi ja Viljanen 2008, 36; ks. Rajala & Blomerus 2015, 17), ja suuremmat harppaukset ovat tapahtuneet vasta vuoden 1976 jälkeen, jolloin romanien asetuslaki velvoitti kunnat löytämään pysyviä asuntoja romaneille. Vertailun vuoksi voidaan todeta, että koko väestön tasolla suurista ikäluokista lähes kaikki (97 %) suorittivat kansakoulun ja 57 prosenttia sen jälkeen vähintään toisen asteen tutkinnon (Myrskylä 2022). Toisaalta hieman nuoremmatkin ikäluokat huomioivassa Suomi 50+ -kyselyssä kaikki olivat suorittaneet perusasteen ja 75 prosenttia vähintään toisen asteen koulutuksen (Auro ja Lahtela 2024, 9).

Syntymävuosien perusteella voidaan päätellä, että kaikki kyselyyn osallistuneet kävivät vähintään osan koulustaan ennen vuotta 1976. Vaikka tässä kyselyssä ei kysytty, olivatko vastaajat eläneet lapsuudessaan tai nuoruudessaan kiertävää elämää, voidaan arvella osan niin tehneen. Esimerkiksi 2017–2018 toteutetun Roosa-tutkimuksen mukaan yli 55-vuotiaiden ikäryhmästä – joka tarkoittaisi nyt yli 62-vuotiaista – miehistä 60 prosenttia ja naisista kolmannes oli kokenut asunnottomuutta lapsuudessaan (Weiste-Paakkanen, Lämsä & Kuusio 2018, 45). Elannon hankkimiseen liittynyt kiertäminen ja asunnottomuus ovat osalla voineet vaikeuttaa koulun käymistä loppuun.

Luku- ja kirjoitustaito

Sitä Sanaa minä luen ihan joka päivä, ei sitä niin muuta niin tule luettua.

Luku- ja kirjoitustaidosta kysyttiin, koska pyrittiin kartoittamaan mahdollisia (sähköistä) asiointia ja palvelujen hakemista vaikeuttavia tekijöitä. Nykyisissä ikäihmisissä on vielä monia, joiden koulunkäynti on jäänyt kesken, mikä näkyy tässäkin kyselyssä.

Haastateltavat arvioivat lukutaitonsa itse, joten kyse oli subjektiivisista arvioista.

Vastaajista 58 prosenttia arvioi lukutaitonsa hyväksi, tyydyttäväksi 34 prosenttia ja heikoksi 8 prosenttia. Kirjoitustaitoaan piti hyvänä 53 prosenttia ja tyydyttävänä 27 prosenttia. Kirjoitustaitonsa katsoi heikoksi 19 prosenttia; yksi henkilö arvioi kirjoitustaitonsa olevan heikko tai sitä ei ollut lainkaan. Muutamat mainitsivat Ruotsissa vietetyn ajan vaikuttaneen suomen luku- tai kirjoitustaitoon.

Kun tätä verrataan ensimmäiseen kyselyyn, täysin luku- ja kirjoitustaidottomia oli vähemmän. Vuoden 2008 kyselyssä oli kaksi lukutaidotonta ja neljä kirjoitustaidotonta, kun taas 2024 kukaan ei ollut täysin lukutaidoton ja vain yksi henkilö katsoi, ettei juurikaan osannut kirjoittaa. Tämä oli sinänsä odotettavaa, koska mitä nuoremasta ikäluokasta on kyse, sitä todennäköisemmin he ovat käyneet koulua. Toisaalta vuonna 2008 useampi piti lukutaitoaan hyvänä.

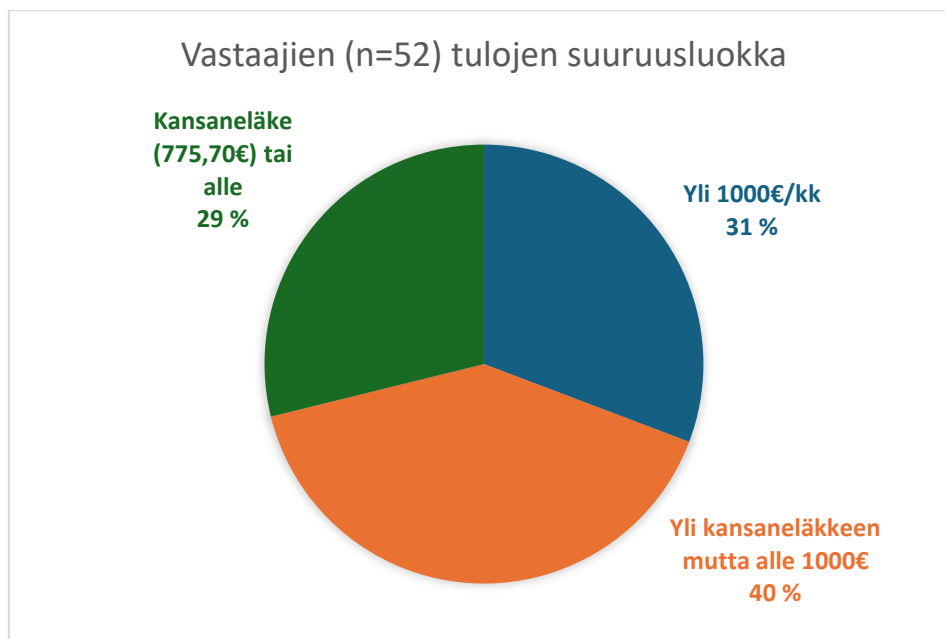
Koko väestön tasolla niitä, jotka katsoivat lukutaitonsa erinomaiseksi tai hyväksi oli selvästi enemmän. Iän ja sukupuolen mukaan jaoteltuna tyydyttävän tai huonon lukutaidon osuus oli suurin yli 75-vuotiaiden miesten ryhmässä, 18 prosenttia, ja muissa ryhmissä se vaihteli 2–9 prosentin välillä (Auer ja Lahtela 2024, 32), kun se tässä 2024 kyselyssä oli 42 prosenttia.

Toimeentulo – ”Kun nädisti elää niin just ja just riittää”

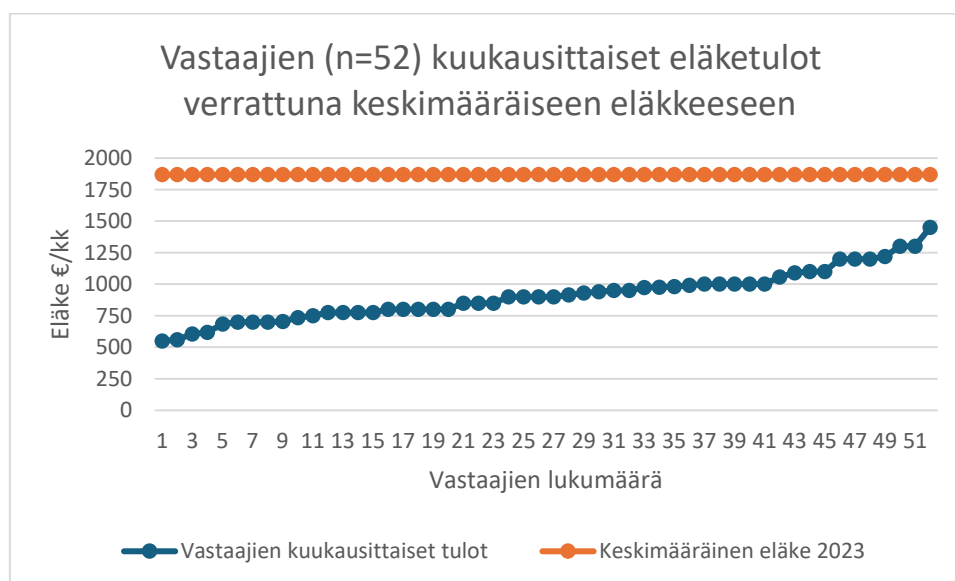
Valtaosin (92 %) haastatellut saivat tulonsa eläkkeistä. Mukana oli yksi myös työssäkäyvä palkansaaja ja kolme työtöntä, jotka saivat työttömyyskorvausta (kaikki olivat yli 60-vuotiaita). Yksi hoiti lapsenlapsia kotonaan.

Haastatelluista 12 prosenttia jätti tulonsa ilmoittamatta. Muut kertoivat tulonsa joko numeroina tai niin, että niiden suuruusluokka oli pääteltävissä (esimerkiksi kertoivat saavansa kansaneläkettä tai työmarkkinatukea).

Tulonsa ilmoittaneet haastatellut olivat erittäin pienituloisen ryhmä. Ilmoitetut tulot vaihtelivat välillä 550 € – 1450 €; keskimäärin 911 €/kk. Haastatelluista 69 prosentin tulot olivat tuhat euroa tai alle, ja 29 prosenttia sai vain kansaneläkkeen (775,70 €) verran tai vähemmän. Ilmoitetuissa tuloissa ei ollut mukana palkkatuloja eikä ansiosidonnaista työttömyyskorvausta.

Koko väestön tasolla vuonna 2023 eläkettä saatiin keskimäärin 1869 €/kk.⁴ Sikäli kun eläkeläisistä yleisesti ottaen moni on pienituloinen, romanivanhukset kuuluvat pienituloisten joukossa kaikkein pienituloisimpien joukkoon.

Ei siis ole yllättävää, että kysymykseen rahojen riittämisestä tuli pääosin kolmenlaisia vastauksia: ”Eihän ne riitä”, riittää huonosti tai ”nippa nappa” tai ”kun elää tarkasti niin riittää”. Kahden henkilön rahat riittivät tai ”pärsäsi” pienen yritystoiminnan avulla tai koska kävi töissä. Yksi vastasi (700 euron) tulojen riittävän ”ihan hyvin”.

⁴ Eläketurvakeskus <https://www.etk.fi/suomen-elakejarjestelma/elakkeensaajien-tulotaso/keskimaaaraiset-elakkeet/>. Keskimääräinen eläke voidaan laskea useammalla tavalla; tähän on valittu kaikkien eläkkeensaajien eläkkeiden keskiarvo. Jos huomioidaan vain Suomessa asuvat omaa eläkettä (ei perhe-eläkettä) saavat, keskimääräinen kokonaiseläke olisi 1977 €/kk. Tässä luvussa eivät kuitenkaan ole mukana osa-aika- ja osittaiset eläkkeet.

Suurimmat menot olivat vuokra, lääkkeet ja ruoka; muuten rahaa tarvittiin tai tarvittaisiin mm. yllättäviin menoihin, vaatteisiin ja ”elämiseen” ylipäättään. Muutamat mainitsivat harrastus- tai virkistystoiminnan, mutta silti tulojen voi katsoa menevän perustarpeisiin. Myöskään perustarpeet eivät kaikilla tulleet täytetyiksi: 16 prosenttia ilmaisi, ettei ollut varaa hankkia vaatteita; ”koko talven olen kävellyt kesäkengillä”. Lääkkeisiin olisi tarvinnut taloudellista tukea kymmenesosa (10 %).

Kyselyn yli 55-vuotiaiden toimeentulo oli huomattavasti vaikeampaa kuin yli 50-vuotiailla keskimäärin. 50+ *Suomessa* -tutkimuksen vastaajista noin viidennes tuli toimeen jonkinasteisin tai suurin ponnistuksin (Auro ja Lahtela 2024, 51), kun Romaniyhdistyksen kyselyn haastatelluilla oli yhtä henkilöä lukuun ottamatta taloudellisia haasteita. Tämä on loogista siinä mielessä, että 50+ *Suomessa* -kyselyn 55–64 -vuotiaista 83 % oli vielä työelämän piirissä, toisin kuin Romaniyhdistyksen kyselyssä, jossa vain 8 prosenttia ei ollut eläkkeellä (ja kohderyhmä 55–60 -vuotiaat oli rajattu eläkeläisiin). Koko väestön tasolla helposti tai melko helposti toimeentulevien osuus pysyy kuitenkin käytännössä samana (78–80 %), vaikka työikäiset (alle 65-vuotiaat) jätettäisiin pois tarkastelusta. Vaikka kysymys oli muotoiltu toisin (”Riittävätkö rahat?”), Romaniyhdistyksen kyselyn yli 65-vuotiaista yhden henkilön voisi vastausten perusteella arvioida tulevan helposti tai melko helposti toimeen.

Lähes kaikki kyselyn vastaajat saivat asumistukea. Kukaan ei ilmoittanut saavansa toimeentulotukea.

Vaikea taloudellinen tilanne heijastui myös toiveisiin. Neljä viidestä (80 %) toivoi jotain helpotusta taloudelliseen tilanteeseensa – suurempia tuloja, pienempiä menoja tms. Palvelutoiveissa puolestaan korostui, että palveluista ei pystyttäisi maksamaan.

Huolimatta pienistä tuloista ikäihmiset olivat valmiita auttamaan muita taloudellisesti. Neljä viidestä (78 %) auttoi omaisiaan – usein lapsiaan – taloudellisesti. Puolet (51 %) antoi rahaa seurakunnalle. Kahdeksan prosenttia (8 %) auttoi muita tai antoi rahaa hyväntekeväisyyteen.

Asuminen – Väljää mutta kallista

Haastatelluista 90 prosenttia eli ylivoimainen enemmistö asui vuokralla, yksi heistä senioritalossa. Alle kymmenesosa (8 %) asui omistusasunnossa, joko omassa tai lähisukulaisen omistamassa. Yksi vastaaja oli asunnoton.

Vuoden 2008 kyselyssä hieman useampi vastaaja – 15 prosenttia – omisti asuntonsa. Vuokralla asui silloinkin suurin osa, 72 prosenttia. Tuolloin 12 prosenttia asui palvelutalossa, kun taas vuonna 2024 kyselyssä ei ollut mukana palvelutalojen asukkaita. Vuonna 2008 asunnottomia oli kaksi.

1990-luvulla tehdyssä kartoituksessa omistusasunnossa asui vielä useampi romanivanhus. Tuolloin kartoituksen kyselyosiossa hieman alle neljäsosalla oli oma asunto, ja haastatteluosion tulos oli samansuuntainen (Välimäki 1997, 15–16). Kaikissa kolmessa kartoituksessa enemmistö on kuitenkin asunut vuokralla.

Koko väestön tasolla perus- ja keskiasteen opinnot suorittaneista ikääntyvistä asui omistusasunnossa iästä riippuen 60–81 prosenttia (Auero & Lahtela 2024, 55). Romani-ikäihmiset asuvat siis vuokralla huomattavasti useammin kuin väestössä keskimäärin.

Vuonna 2024 runsas puolet (54 %) haastatelluista vanhuksista asui yksin, 36 prosenttia puolison kanssa. Yhdessä tapauksessa sisarukset asuivat yhdessä. Kolmen henkilön (5 %) luona asui lapsia tai lapsenlapsia. Vuonna 2008 puolison kanssa asui harvempi (14 %); yllä todettiin leskiä olleen tuolloin enemmän. Sen sijaan lasten tai lastenlasten kanssa asui tuolloin 13 henkilöä (22 %), selvästi useampi kuin 2024. Eron voisi tulkita niin, että ydinperheistyminen on entisestään vahvistunut, vaikka haastateltujen pieni määrä ei sinänsä oikeuta yleistykseen.

Asumisesta kysyttiin myös huonelukua ja neliöitä. Kuten ensimmäisessäkin palvelutarvekartoituksessa, vastaajat asuivat väljästi, n. 44 m² per henkilö (v. 2008 42 m²). Väljyyden kääntöpuolena oli korkea vuokra. Toiveita kartoittaessa kolmannes (32 %) vastaajista kommentoi vuokran korkeutta tai ilmaisi toiveen edullisemmasta vuokrasta ja/tai pienemmästä asunnosta tai oli juuri muuttamassa sellaiseen.

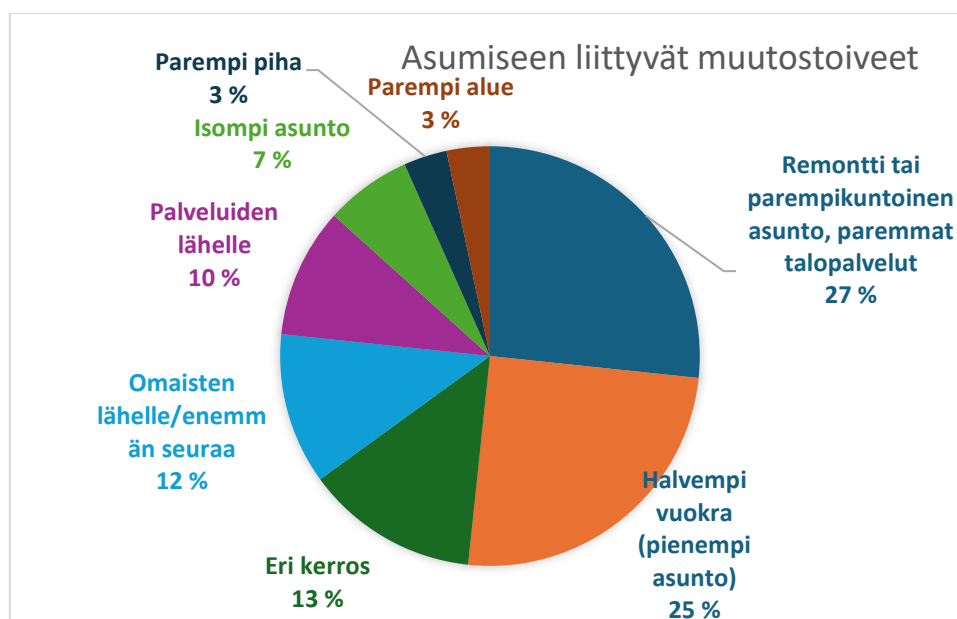
Vastaajat olivat pääosin tyytyväisiä asumisen tasoon. Asunnon kuntoon tyytyväisiä oli 79 prosenttia (58 vastaajaa). Kysyttäessä tyytyväisyyttä asunnon palveluihin ja remontteihin,⁵ 52 vastaajasta 71 prosenttia oli tyytyväisiä. Tyytymättömyydelle annettuja syitä olivat mm. asunnon vetoisuus, saniteettitilojen kunto ja huonot pinnat.⁶

Haastattelussa kysyttiin myös yleisestä asunnossa ja asuinpaikassa viihtymisestä ja kartoitettiin muuttohalukkuutta; näihin kysymyksiin vastasi yhteensä 55 henkilöä. Nykyisessä asunnossaan viihtyi 58 prosenttia vastaajista. Muuttotoiveisiin oli monia syitä, jotka kertovat myös muista ikäihmisten tarpeista ja toiveista.

Sama henkilö saattoi antaa useamman kuin yhden syyn.

⁵ Tässä asiayhteydessä mainittuja palveluja olivat pesutupa, sauna ja remontit.

⁶ Tässä kyselyssä ei enää kysytty erikseen sähköjen ja veden saamisesta, koska edellisen kyselyn perusteella oletettiin, että niiden kanssa ei enää ole ongelmia (ja jos olisi ollut, vastaajilla oli tilaisuus tuoda ongelmat esiin myös tässä kyselyssä).

Haastatelluilta kysyttiin myös tulevaisuuden asumistoiveista. Senioritalossa haluaisi asua 39 prosenttia, 15 prosenttia joko senioritalossa tai omassa kotonaan. Vajaa kolmasosa (31 %) asuisi mieluiten kotonaan. Vain 5 prosenttia haluaisi yksiselitteisesti asua palvelutalossa, mutta lisäksi kymmenesosa (10 %) piti palvelutaloa vaihtoehtona joko senioritalon tai oman kodin kanssa. Asumiseen siis ajateltiin tulevaisuudessa tarvittavan jonkin verran tukea.

Sekä kirjavan sanaston että palvelujärjestelmän muutosten takia vertailu vuoden 2008 selvitykseen on tässä hankalaa. Vuonna 2008 vaihtoehtoiksi annettiin oma koti, palvelutalo ja vanhainkoti. Tuolloin ensisijaisesti kotona halusi asua jonkin verran useampi, 43 prosenttia. Vuoden 1997 selvityksessä mahdollisimman itsenäisesti halusi asua 72 % (Välimäki 1997, 22)

Asunnon sijainti suhteessa palveluihin ja palvelujen saavutettavuus

Kysymyksessä asunnon sijainnista suhteessa palveluihin olennaisimmaksi nousee palveluiden koettu läheisyys. Vastaukset kysymykseen eivät kaikki olleet vertailukelpoisia: osa ilmoitti etäisyyden kommentoimatta sitä, osa vain kommentoi olivatko palvelut lähellä vai. Yhdelle kaksi kilometriä oli kaukana, toiselle lähellä ja kolmannelle neljäkään kilometriä ei ollut kaukana. Vuoden 2008 kyselyssä kävelymatkaksi oli arvioitu 800 metriä tai alle. Vuonna 2024 27 vastaajaa (46 %) koki palveluiden olevan lähellä ja lisäksi ilmoitettujen välimatkojen perusteella yhdellä oli kävelymatka kauppaan (joskaan ei muihin palveluihin). Toisin sanoen, hieman alle puolet koki asuvansa lähellä palveluja.

Vuonna 2008 83 prosentilla oli kauppa kävelymatkan päässä, noin puolella myös muut palvelut. Vuonna 2008 arveltiin palveluiden hyvän saatavuuden selittyvän Uudenmaan kaupunkiasumisella. Vuonna 2024 mukana oli vastaajia koko Suomesta (vrt. Uusimaa 2008 kyselyssä), mutta isot kaupungit (yli 100 000 asukasta) painottuivat tässäkin kyselyssä – 74 prosentilla oli kotikaupunkinaan yli 100 000 asukkaan kaupunki, 54 prosenttia asui pääkaupunkiseudulla. Niinpä erossa todennäköisesti vaikuttaa yleinen palveluverkostojen karsiminen ja keskittäminen, mukaan lukien Kelan, pankkien ja postien toimipisteiden vähentäminen. Kyselyiden perusteella palvelujen saatavuuden voidaan sanoa huonontuneen.

Kuitenkin myös vastaukset kysymykseen tyytyväisyydestä/tyytymättömyydestä asunnon sijaintiin heijastavat palveluiden koettua saatavuutta, koska sitä kysyttiin samassa yhteydessä. Tähän kysymykseen vastasi 56 henkilöä, joista 79 prosenttia eli valtaosa oli tyytyväisiä asuntonsa sijaintiin. Tyytyväisyyttä vahvistanee se, että 74 prosentilla vastaajista oli oma auto, ja kun mukaan lasketaan ne, jotka saivat kyydin joltakulta läheiseltä tai oli auto käytössä joskus, yhteensä 81 prosentilla oli mahdollisuus autokyytiin. Tämän voi olettaa vaikuttavan saavutettavuuden kokemiseen, huolimatta mahdollisista pitemmistä etäisyyksistä.

Turvallisuus – ”En mene illalla enää ulos”

Vuoden 2024 kyselyyn lisättiin kysymyksiä koetusta turvallisuudesta, koska vuosien projektityön aikana teema on aina välillä noussut esiin. Ensimmäisessä kyselyssä kysyttiin asunnon turvallisuudesta pärjäämisen yhteydessä. Toiseen kyselyyn lisättiin eri kohtaan kysymys ”tunnetteko olonne turvalliseksi kotona/lähiympäristössä/kaupungilla tai kylällä”, sekä ”oletteko joutunut väkivallan kohteeksi viimeisen viiden vuoden aikana.” Lisäksi mahdollisia turvallisuuteen vaikuttavia tekijöitä kartoitettiin kysymällä ”Käytetäänkö lähipiirissä päihteitä” ja ”onko lähipiirissä peliriippuvuutta (uhkapelit/nettipelit)”.

Pieni osa (7 %) ikäihmisistä ei kokenut oloaan turvalliseksi kotonaan tai lähiympäristössä (6 %). Turvattomuuden tunnetta kodissa aiheuttivat maan tasalla asuminen, ajoittainen yksinolo ja lähiympäristön huumeidenkäyttäjät. Muut vastaajat tunsivat olonsa turvalliseksi kotonaan (tässä kysymyskohdassa 59 vastaajaa) ja lähiympäristössä (53 vastaajaa). Sen sijaan 35 prosenttia vältti liikkumista kaupungilla tai kylällä iltaisin tai koki turvattomuutta kaupungilla liikkuessaan (50 vastaajaa). Yksi henkilö mainitsi pelkäävänsä ostoskeskusten vartijoita.

Vuonna 2008 lähes kaikki kyseiseen kysymykseen vastanneet pitivät omaa asuinalueitaan turvallisena.

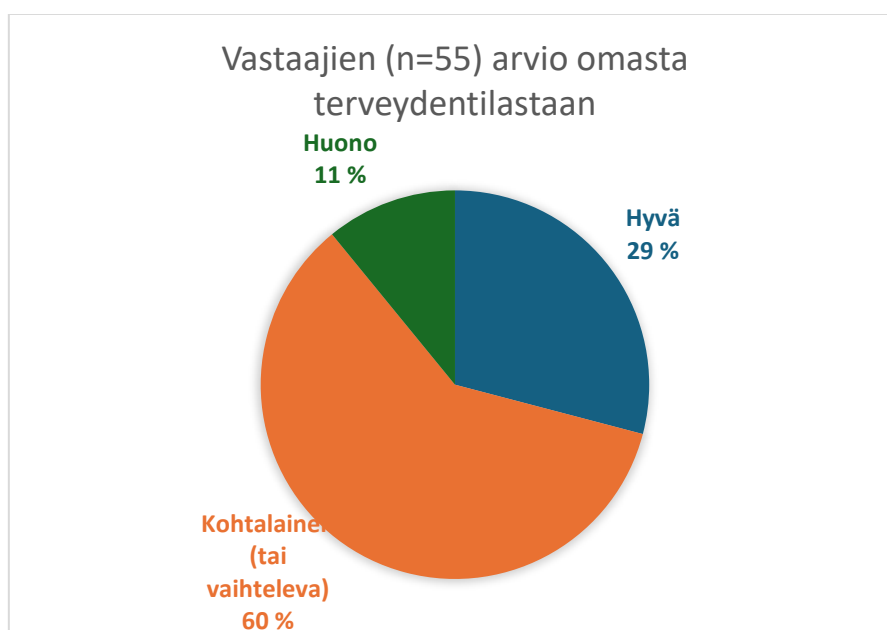
Seurantakyselyssä yksi henkilö oli joutunut väkivallan kohteeksi viimeisten viiden vuoden aikana. Hänellä ei ollut asuntoa ja hän liitti kokemansa väkivallan asunnottomuuteen.

Yhdistyksen vanhustyössä on kohdattu paljon tilanteita, joissa vanhuksen elämäntilannetta kuormittavat läheisten riippuvuusongelmat. Kyselyssä tämä ei kuitenkaan tullut kovinkaan vahvasti esille, vaan luvut vastasivat koko väestöä koskevia arvioita. Lähipiirin mahdollinen päihteiden käyttö ja ongelmapelaaminen ovat arkaluonteinen aihe, joihin ei välttämättä ole helppo vastata totuudenmukaisesti tai ollenkaan. Kysymyksiin läheisten päihteiden käytöstä ja peliriippuvuudesta vastasi 54 osallistujaa. Nyt runsas viidesosa (22 %) kysymykseen vastanneista kertoi lähipiirissä käytettävän päihteitä, neljäsosa (24 %) kertoi lähipiirissä olevan peliriippuvuutta.

Riippuvuusongelmat eivät ole romaniyhteisön erityisyyspiirre, vaan niitä esiintyy koko väestössä. Sininauhasäätiön arvion (Sininauhaliitto 2024) mukaan joka kolmannen suomalaisen lähipiirissä on päihdeongelma. Joka viidennellä puolestaan on ongelmallisesti pelaava läheinen (Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2024). Kyselyjoukossa ongelmien esiintyvyys on samansuuntainen, hieman alle ja hieman yli. Romanivanhusten kohdalla ongelmaa kuitenkin voivat pahentaa yhteisölliseen kulttuuriin liittyvä ajatus lähipiirin tukemisesta esim. taloudellisesti.

Terveydentila ja krooniset sairaudet

Kysymykseen itse koetusta terveydentilasta vastasi 55 henkilöä. Heistä 60 prosenttia piti terveydentilaansa kohtalaisena tai vaihtelevana, 29 prosenttia hyvänä. Terveydentilansa koki huonoksi 11 prosenttia.

Vähintään 71 prosentilla kaikista kyselyyn vastanneista oli joko liikuntaa haittaavia tai muuten elämää rajoittavia kroonisia sairauksia; 46 prosentilla molempia.⁷ Vuonna 2024 haastatelluista vanhuksista kroonisia sairauksia oli pienemmällä osalla kuin vuoden 2008 kyselyssä, jonka vastaajista 88 prosentilla oli kroonisia sairauksia. Eroon oletettavasti vaikuttaa seurantaselvityksen vastaajien nuorempi ikärakenne. Välimäen (1997, 24) selvityksessä jokin pitkäaikaissairaus oli n. 70 prosentilla kyselyn vanhuksista, haastatelluista 77 prosentilla.⁸

Verrattuna koko väestöön vuoden 2024 kyselyn vastaajilla oli enemmän liikuntaa tai muuten elämää rajoittavia terveysongelmia. 50+ Suomessa -kyselyssä kysyttiin vastaajien toimintakykyä rajoittavia terveysongelmista. Ikäryhmän ja sukupuolen mukaan vaihdellen terveysongelma oli joko ”rajoittanut” tai ”rajoittanut mutta ei vakavasti” 31–65 prosenttia vastaajista. Jos selkeämmän vertailtavuuden vuoksi jätetään nuorin ikäluokka (50–64 -vuotiaat) pois, rajoittavia sairauksia oli keskimäärin 53 prosentilla. Jos Romaniyhdistyksen seurantaselvityksessä suodatetaan pois alle 65-vuotiaat, rajoittavia sairauksia oli 83 prosentilla.⁹

Lääkäripalvelut ja lääkintä

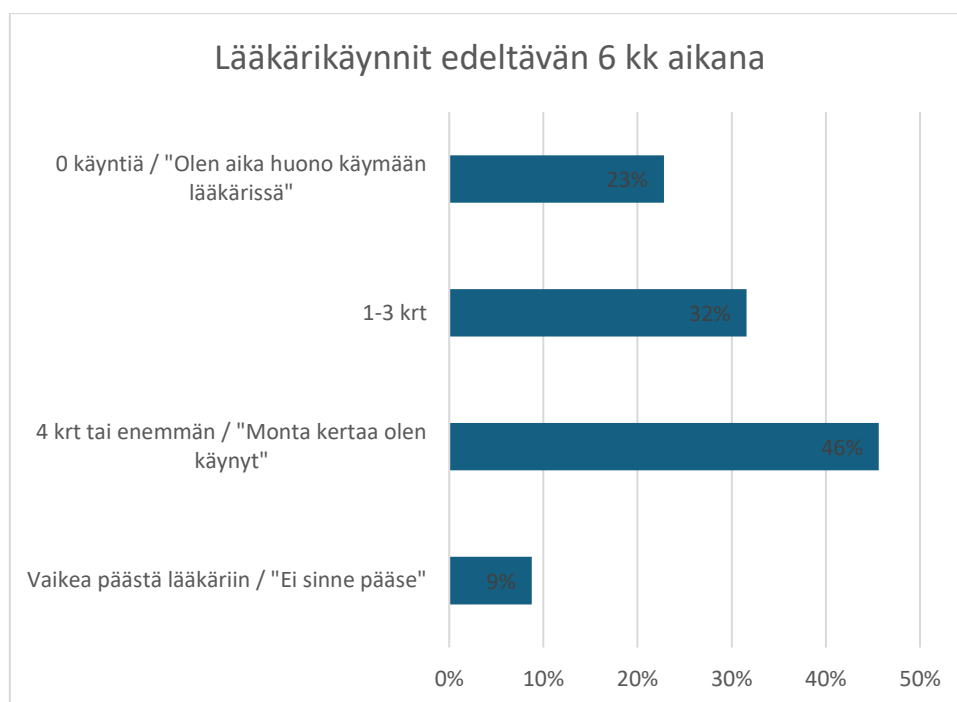
Heti kunmenin sairaalaan, niin tulinkin kipiäksi.

Yhdistyksen 2024 kyselyn vastaajajoukkoon mahtui sekä lääkäripalveluja paljon käyttäviä että niitä, jotka eivät juurikaan käyneet lääkärissä. Vajaa puolet (46 %) oli käynyt lääkärissä neljä kertaa tai enemmän tai omien sanojensa mukaan ”monta kertaa” edeltävän puolen vuoden aikana. 32 prosenttia oli käynyt 1–3 kertaa, ja 23 prosenttia kertoi, ettei juurikaan käynyt lääkärissä.

⁷ Liikuntaa haittaavia sairauksia oli 71 prosentilla 55 kysymykseen vastanneesta, muita elämää vaikeuttavia sairauksia 60 prosentilla 50 kysymykseen vastanneesta.

⁸ Välimäen selvityksessä oli kaksi osiota, sosiaalitoimen henkilöstölle suunnattu kysely ja romaniväestön haastattelut (Välimäki 1997, 13–14).

⁹ Nuorimpien vastaajien kohdalla luvut ovat vähemmän vertailukelpoisia paitsi alaikärajan, myös sen takia, että yhdistyksen kyselyssä mukana olleet 55–59 -vuotiaat olivat kaikki eläkkeellä, joten heillä oletusarvoisesti on jokin työkykyä haittaava terveysongelma. Jos huomioidaan 65 vuotta täyttäneet, mitä olisi yksiselitteistä verrata 50+ Suomessa -kyselyyn, vastaajia on vain 29. Jos huomioidaan 60 vuotta täyttäneet, vastauksia on 46 ja tulos on samansuuntainen: tällöin 78 prosentilla on rajoittavia sairauksia.

Vajaa neljäsosa (23 %) ei juuri ollut käynyt lääkärissä; joko ei ollut ollut tarvetta, ”ei sinne pääse” tai olivat ”huonoja käymään lääkärissä”. Majaniemi ja Viljanen (2008, 44) ovat todenneet, että perinteisesti romanit ovat välttäneet lääkärissäkäyntiä niin pitkään kuin mahdollista (ks. myös Viljanen ym. 2007, 460). Edelleenkin hoidetaan sairautta, ei terveyttä, ja lääkäriin mennään vasta kun on pakko (Majaniemi ja Viljanen 2008, 44). Tällöin ongelmia saattaa olla kertynyt jo enemmänkin, siksi monen silmissä lääkärissä käyminen lisää sairastavuutta. Nämä asenteet voivat vaikuttaa etenkin vanhimpien romanien terveyspalveluiden käyttöön.

Kymmenesosa (9 %) vastaajista oli kokenut vaikeuksia lääkäriin pääsystä; jotkut heistä eivät olleet käyneet lainkaan lääkärissä. Terveystieteiden saatavuus nousi selkeästi esiin toiveita kartoitettaessa: 42 prosenttia toivoi sujuvaa pääsyä lääkäriin/terveydenhuoltoon tai että terveyspalvelut pysyisivät vähintäänkin samana. Toiveiden perusteella monia painaa huoli siitä, että lääkärille ei ehkä pääse silloin kun tarvitsisi tai riittävän nopeasti.

Lääkäripalvelut pysyisi ennallaan ja pääsisi ajoissa lääkäriin.

Saisi nopeasti terveyspalveluja. Pääsisi myös nopeasti lääkäriin.

Kokonaisuudessaan lääkäripalvelut koettiin tyydyttävänä¹⁰. Moni ei suoraan kommentoinut lääkäreitä, mutta niistä, jotka kommentoivat (36 hlö), 56 prosentin kokemus oli hyvä. Jotkut kommentoivat lääkärien vaihtuvan, jotkut sitä, että oli kiire.

¹⁰ Kaaviossa näkyvien prosenttilukujen keskiarvo on 72 %, mikä vastaisi kouluarvosanaa 7.

Osa arasteli ulkomaalaistaustaisia lääkäreitä, mm. koska eivät itse ymmärtäneet lääkäriä tai kokivat ettei lääkäri ymmärtänyt heitä.

Olen aika arka, jos lääkäri on ulkomaalainen, jos lääkäri ei osaa kunnolla suomea ja en ymmärrä kaikkea mitä lääkäri sanoo.

Mutta toisaalta, toinen vastaaja kommentoi:

Ulkomaalainen lääkäri on sydämellinen. Ei kato [?]. Suomalainen lääkäri, ei jaksa kuunnella, on kiire.

Positiivista on, että yhteensä 77 prosenttia katsoi kuitenkin tulleen kuulluksi lääkärin vastaanotolla (yhteensä 44 vastaajaa) ja 82 prosenttia sai lääkärissä kerrottua minkä halusi (49 vastaajaa). Kysymyksiin, otettiinko tarvittavat kokeet ja ohjattiinko kuntoutukseen tai erikoislääkärille tuli vaihtelevasti vastauksia (48, 42 ja 48). Kaikissa kohdissa selvästi yli puolet (83 %, 71 %, 65 %) oli sitä mieltä, että lääkärissä ohjattiin tarvittaessa eteenpäin.

Tyytyväisyys lääkäripalveluihin

Hyvä lääkäri – 56 %

Lääkäri kuuntelee – 77 %

Sain kerrottua minkä halusin – 82 %

Ottavat riittävät kokeet – 83 %

Ohjaavat hoitoihin – 71 %

Ohjaavat erikoislääkärille – 65 %

Lääkäripalveluihin oltiin hieman vähemmän tyytyväisiä kuin vuoden 2008 kyselyssä. Tuolloin 83 prosenttia oli kokenut lääkärit hyvinä.

Lääkintä hoidettiin pääsääntöisesti itse. Muutamilla (6 % 54:stä vastaajasta) oli annostelussa apua, joko avustaja tai lääkerobotti.

Kuntoutus

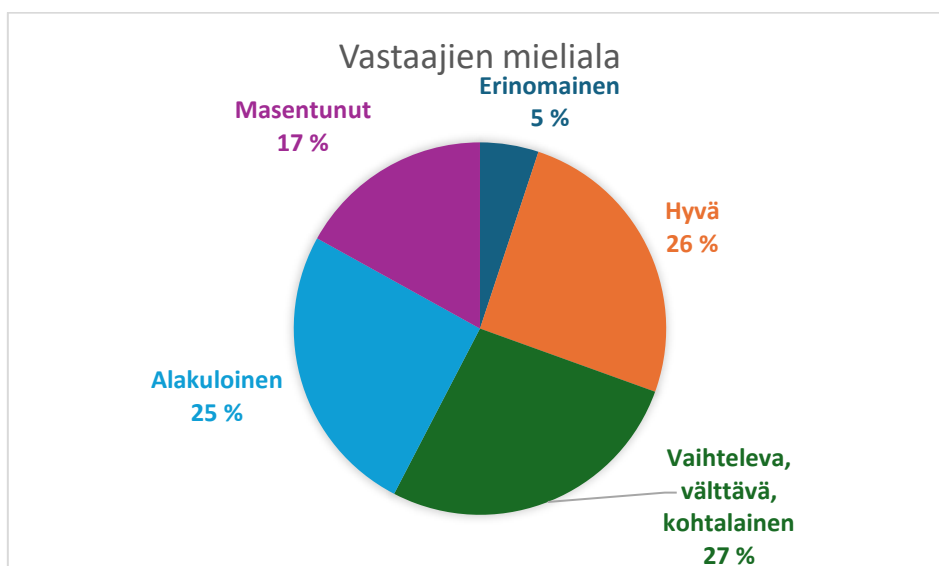
Kuntoutusta oli saanut viidesosa (19 %) kaikista vastaajista. Jotkut mainitsivat, ettei ollut ollut tarvetta kuntoutukselle, muutama puolestaan toivovansa tai tarvitsevansa

kuntoutusta. Sen sijaan toiveita kartoitettaessa useampi, 30 prosenttia, toivoi kuntoutusta jossain muodossa.

Kuntoutusta sai nyt hieman useampi kuin vuonna 2008, jolloin sitä sai 16 prosenttia. Tosin 2008 lisäksi 7 prosentille oli tarjottu kuntoutusta, mutta he eivät olleet pystyneet maksamaan omavastuusuutta, joten kuntoutus oli jäänyt saamatta.

Mielen hyvinvointi ja vastoinkäymiset

Mielen hyvinvoinnista kysyttäessä vastaajia pyydettiin arvioimaan mielialaansa asteikolla erinomainen, hyvä, alakuloinen, masentunut; osa halusi käyttää muita ilmaisuja mielialastaan. Hieman alle kolmasosan (31 %) mieliala oli hyvä tai erinomainen. Loppujen 69 prosentin mieliala oli vähintään osan ajasta tai hieman alavireinen: 17 prosenttia kertoi olevansa masentunut, 25 prosenttia alakuloinen ja 27 prosenttia kuvasi oloaan kohtalaiseksi, välttäväksi tai vaihtelevaksi.¹¹

Pahoja onnettomuuksia oli sattunut harvoille, mutta suuria suruja oli kohdannut lähes jokainen. Niistä oli selvitty Jumalan ja omaisten avulla, puhumalla ja ajan kanssa.

¹¹ Vaihtelevaksi laskettiin myös, jos vastaaja oli antanut kaksi vastausta, esim. ”hyvä, alakuloinen” tai ”alakuloinen, masentunut”.

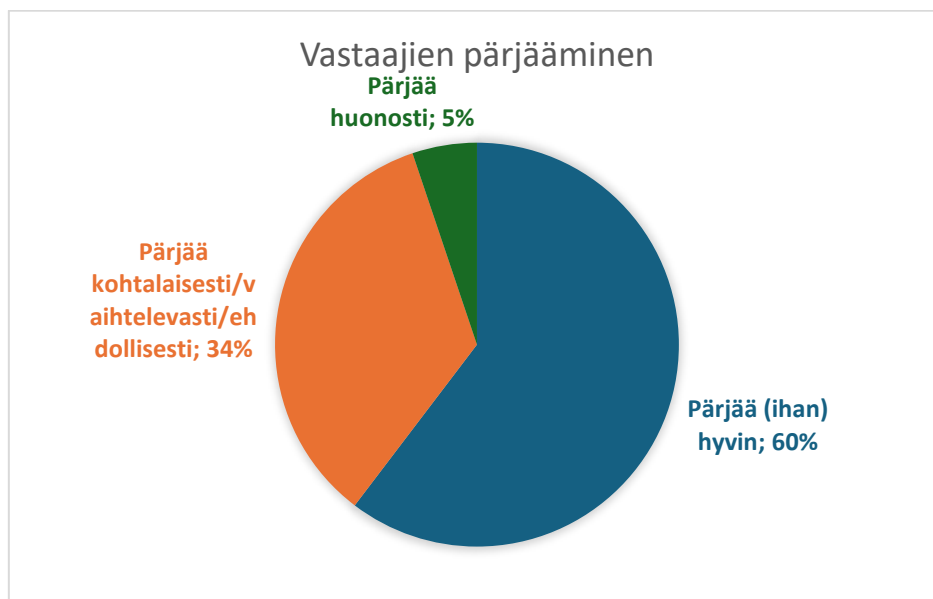
Yksinäisyys ja pärjääminen – ”Pakko viihtyä”

Kaikki romanivanhukset ovat tosi yksinäisiä. Se masentaa kovasti. Jos saisi jotain toimintaa ikäihmisille, missä ne saisi tavata ja olla yhdessä. Yksinäisyys tappaa.

Vanhusten yksinäisyys on yksi vanhusprojekteissa selkeästi esiin noussut seikka. Vuoden 2024 kyselyssä runsas puolet (54 %) vastaajista asui yksin, jonkin verran harvempi kuin 2008, jolloin 62 prosenttia oli yksineläviä. Vuonna 2024 yksin asuvilta kysyttiin, kuinka he viihtyivät. Vastaukset jaettiin kolmeen ryhmään: hyvin viihtyvät, kaksijakoisesti suhtautuvat ja huonosti viihtyvät. Hieman ehkä yllättäen huonosti yksin viihtyviä oli vähiten, 18 prosenttia 34 vastanneesta. Kaksijakoisesti suhtautuvia – viihtyivät yksin vaihtelevasti, ”pakon edessä” tai olivat tottuneet yksinäisyyteen – ja hyvin yksikseen viihtyviä oli yhtä paljon, molempia 41 prosenttia.

Samantyyppisellä kolmiportaisella luokittelulla tarkasteltiin seuran kaipuuta. Reilu puolet (54 %) vastaajista yksiselitteisesti kaipasi seuraa, 35 prosenttia kaipasi seuraa välillä ja loput 11 prosenttia ei kaivannut. Vuonna 2008 hieman useampi – 59 prosenttia – kaipasi seuraa. Kuitenkin vuonna 2024 valtaosa (89 %) kaipasi seuraa vähintään toisinaan (57 vastaajaa).

Kaikilta kysyttiin myös pärjäämisestä, joka sekkin jaettiin kolmeen luokkaan: hyvin pärjäävät, kohtalaisesti/vaihtelevasti/ehdollisesti/pakon edessä pärjäävät ja huonosti pärjäävät. Yli puolet (60 %) katsoi pärjäävänsä hyvin ja kohtalaisesti reilu kolmasosa (34 %). Itseään huonosti pärjäävinä pitävät olivat siis pieni vähemmistö (5 %). Vuonna 2008 hyvin pärjääviä oli enemmän (74 %), mutta samoin oli huonosti pärjääviä (17 %); vuonna 2024 vähintään kohtalaisesti pärjääviä oli selvä enemmistö (94 %) (58 vastaajaa).

Nämä tulokset ovat ehkä hieman ristiriidassa käytännön vanhusprojektin huomioiden kanssa. Tässä vaikuttanee se kyselyn kohderyhmien kuvauksen yhteydessä pohdittu seikka, että kyselyyn eivät ole vastanneet kaikkein vaikeimmissa ja yksinäisimmissä tilanteissa olevat tai huonoimmin pärjäävät ikäihmiset.

Palvelutarpeet ja saadut kotipalvelut

Palvelutarpeista ja saaduista palveluista kysyttiin sekä terveydenhuollon yhteydessä että erikseen.

Kysyttäessä palvelutarpeista terveydenhuoltoon ei tarkemmin määritelty, mistä palveluista oli kyse. Kysymykseen vastasi 52 henkeä, joista runsas neljännes (27 %) ilmoitti saavansa palveluja. Kolme henkilöä (6 %) sai palveluja, mutta koki ne riittämättömiksi. Niistä, jotka eivät saaneet palveluja, viidesosa (20 %) koki, että olisi tarvinnut niitä. Yhtä moni ilmaisi, ettei tarvinnut palveluja.

Niistä 27 prosentista, jotka saivat terveydenhuollon palvelua, monikaan ei kertonut mistä palveluista oli kyse. Esimerkiksi yksi vastaaja käsitti terveydenhuollon palveluiden sisältävän myös terveyskeskuksen palvelut, jotka kuitenkin lähtökohtaisesti ovat kaikkien saatavilla, vaikka jotkut mainitsivatkin hoitoon pääsyn vaikeuden. Jälkikäteen on huomattavissa, että tämä kysymys ei ollut riittävän yksiselitteinen. Puhelimitse tehdyssä haastattelussa ei ollut tarpeeksi aikaa selvittää, mitä palveluja tämän kysymyksen käsitettiin sisältävän.

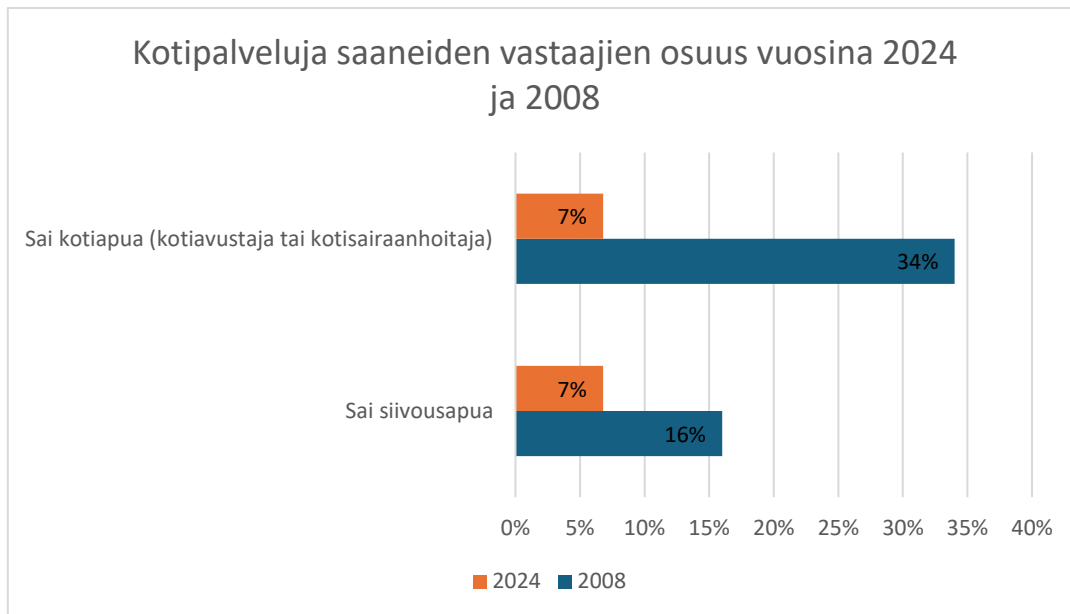
Kysymys, ”kuka antaa nykyiset palvelut” oli yksiselitteisempi, koska siinä tarjottiin konkreettisia vaihtoehtoja: kotiaavustaja, sairaanhoitaja, lähihoitaja, terveydenhoitaja, vapaaehtoiset avustajat, seurakunta, ateriapalvelu ja siivous. Tämä antaa luotettavamman kuvan.

Kotiaavustaja kävi kolmen, terveydenhoitaja yhden henkilön luona, eli yhteensä 7 prosenttia sai jonkinlaista ulkopuolista kotiapua. Ateriapalvelua oli kokeillut yksi vastaaja mutta todennut ettei halua sitä. Lisäksi viisi vastaajaa (8 %) kertoi puolison tai muiden omaisten toimivan avustajana.

Yleisesti ottaen kodin siisteys on hyvin tärkeää romaneille. Valtaosa siivosi itse tai puolison tai muiden omaisten avulla. Niistä, jotka kommentoivat siivoamista (50 hlö) itse siivosi 64 prosenttia, omaisen kanssa 12 prosenttia ja omainen siivosi 16 prosentin kotona, yhteensä 91 %. Ulkopuolista siivousapua sai 8 prosenttia tähän kysymykseen vastanneista, 7 prosenttia kaikista vastaajista. Yhdellä heistä ei ollut muuta kotiapua, muilla avustaja siivosi. Kahdeksan prosenttia kaikista kyselyyn vastanneista toivoi siivousapua.

Itse siivoavien ja omaisten kanssa siivoavien lukumäärä on varsin korkea, kun huomioidaan, että 71 prosentilla oli liikuntaa haittaavia kroonisia sairauksia ja 60 prosentilla muita elämää rajoittavia sairauksia.

Yhteenvetona, ulkopuolista kotiapua, siivousta tai kotiterveydenhoitoa sai yhteensä viisi henkilöä, 8 prosenttia kaikista kyselyyn vastanneista. Tämä on selvästi vähemmän kuin vuoden 2008 kyselyssä, jonka vastaajajoukosta 34 prosenttia sai sairaanhoitajan, terveydenhoitajan tai kotiavustajan tarjoamaa kotipalvelua ja 16 prosenttia sai siivousapua.¹²

Eroon on luultavasti useampia syitä. Vuonna 2024 kyselyssä oli mukana nuorempia ihmisiä. Toisaalta kotihoidon asiakasmäärät ylipäättään ovat viime vuosina olleet laskussa (Suomen virallinen tilasto, Kotihoito, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2023a), mihin ovat todennäköisesti vaikuttaneet palvelujen ehtojen kiristyminen ja resurssipula (Uusitalo & Harju 2023).

Tärkein kyselyssä ilmennyt syy palvelujen vähäiseen käyttöön oli pienituloisuus. Palveluista ja toiveista keskusteltaessa moni totesi haastattelijoille, että heillä ei ollut palveluja, koska heillä ei olisi varaa maksaa niistä.

Toive olisi jos ikäihmisille saisi kotipalvelua ilmaiseksi tai pienellä summalla, kun ei pienestä eläkkeestä riitä, vaikka maksaa.

Saisi palveluja vaivatta ja pystyisi tai olisi varaa ostaa palveluja.

¹² Välimäen 1997 selvityksessä palvelut oli ryhmitelty ja raportoitu niin, että vertailu siihen on vaikeaa. Voidaan kuitenkin huomioida, että tuolloin hieman yli puolet käytti kunnan tarjoamia palveluita, joihin sisältyivät mm. siivous-, kuljetus- ja ateriapalvelut, hoitotarvikejakelu, päiväkeskustoiminta ja omaishoidon tuki. Yleisimmin käytettyjä olivat siivouspalvelut, joita sai vanhuksista 70 %. (Välimäki 1997, 24.)

Kuten kuntoutusta, palveluitakin toivottiin enemmän kuin saatiin. Runsas neljäsosa (27 %) ilmaisi toiveenaan saada koti- tai hyvinvointipalveluja tai tietoa palveluista ja niiden hakemisesta. Palveluja koskevan tiedon puute ja palveluiden hakemisen vaikeus kävivät ilmi tässäkin selvityksessä, ja ovat osaltaan voineet vaikuttaa palvelujen käytön vähäisyyteen.

Olisi hyödyllistä, jos yhdistykset neuvoisi, mistä hakea apua erilaisiin palveluihin, kun ei enää itse pysty, eikä tiedä ja osaa hakea.

Hyvinvointipalveluista enemmän tietoa.

Paperiasioissa apua täyttämiseen.

Kuljetuspalvelut ja muut palvelut

Kuljetuspalveluista kysyttiin erikseen; 53 henkilöä vastasi tähän kysymykseen. Neljä henkilöä (8 %) sai kuljetuspalvelua, joko vammaispalvelukuljetusta (invataksi) tai taksimatkoja. Suurin osa (81 %) käytti omaa autoa (74 %) tai sai kyydin omaisilta (8 %). Kymmenesosa (11 %) käytti julkisia liikennevälineitä.

Myös muita palveluja ja apuvälineiden käyttöä kartoitettiin. Kysymyksiin, kuka auttaa yleisesti asioissa, kaupankäynnissä ja lukemisessa, valtaosa totesi hoitavansa asiat itse, osa heistä puolison tai lasten kanssa. Yleiseen kysymykseen, kuka auttaa, vastasi 38 henkeä. Heistä 53 prosenttia kertoi hoitavansa asiat itse ja 16 prosenttia totesi, että kukaan ei auta. Omaiset auttoivat 34 prosenttia.

Tarkemmassa kysymyksessä kaupassakäynnistä 59 prosenttia hoiti sen itse ja 10 prosenttia yhdessä puolison tai muun omaisen kanssa (49 vastaajaa). Neljäsosalle (24 %) omainen kävi kaupassa. Ulkopuolista apua sai kolme henkilöä (6 %), joista yksi tilasi ruoan verkkokaupasta.

Kysymykseen lukemisesta vastasi samoin 49 henkilöä, joista käytännössä kaikki lukivat itse; yksi henkilö ei juuri pystynyt lukemaan huonon näön takia. Muutamat (6 %) kertoivat lukevansa vain vähäisesti.

Kuulolaite oli 14 prosentilla, minkä lisäksi 7 prosentilla oli ongelmia kuulon kanssa. Muita apuvälineitä (tukia, pyörätuoli yms.) oli käytössä samoin 14 prosentilla. Valtaosalla oli joko omat hampaat tai proteesi, mutta kymmenesosalla (10 %) oli puutteita hampaistossa ja olisi tarvinnut koko- tai osaproteesin. Hieman alle kaksi kolmasosaa (63 %) käytti silmälaseja, jotka monilla olivat lukulasit. Yksi henkilö olisi tarvinnut lasit, mutta hänellä ei ollut varaa hankkia niitä.

Neuvontapalvelut ja asiointi

Saisi palvelua hakemusten täyttämiseen ja digipalvelua.

Vanhuksilta kysyttiin, käyttävätkö he neuvontapalveluja, ja esimerkeiksi annettiin hakemusten täyttö, eläkeasiat, toimeentuloasiat, mielenterveys, terveys ja päihdehuolto. Lisäksi kysyttiin, kuka neuvontaa tarjoaa. Viidesosa (20 %) ei tarvinnut neuvontapalveluja ja hoiti asiointinsa itse. Erilaisia neuvontapalveluja kertoi käyttävänsä 42 prosenttia vastaajista.

Kolmasosa (34 %) sai apua asiointiin puolisolta, muilta omaisilta tai naapurilta. Kahta viidesosaa (41 %) auttoi joku työnsä puolesta. Nämä eivät sulkeneet toisiaan pois, vaan sama henkilö saattoi saada apua esimerkiksi sekä sukulaiselta että Kelasta. Neljä vastaajaa (7 %) sai henkilökohtaisempaa tukea, sosiaalityöntekijältä tai edunvalvojalta.

Vuoden 2008 kyselyssä 57 prosenttia hoiti asiansa itse ja kysyi tarvittaessa neuvoa asianomaisilta viranomaisilta. Vuoden 2024 kyselyssä tämä vastaisi neuvontapalvelujen käyttäjiä ja asiansa itse hoitavia yhteensä, 62 prosenttia. Myös 2008 sukulaiset auttoivat noin kolmasosaa (33 %). Hieman eroa on niiden kohdalla, jotka eivät pystyneet hoitamaan asiointia itse tai pelkkien neuvontapalvelujen avulla. Vuonna 2008 vanhuksista 19 prosenttia auttoi henkilökohtaisesti työnsä puolesta joku – sosiaalihoitaja, kodinhoitaja – siinä missä vuonna 2024 luku oli 7 prosenttia.

Digitaidot ja sähköinen asiointi

Että palvelut olisi helposti löydettävissä, ja saisi digiapua.

Sähköisen asioinnin yleistymisen vuoksi vuoden 2024 kyselyssä haluttiin myös kartoittaa vanhusten digitaatioja suhteessa palveluiden hakemiseen ja muuhun asiointiin.

Valtaosalla (90 %) oli älypuhelin. Tablettia ei ollut kellekään, mutta tietokone löytyi 42 prosentin kotoa. Rungas kaksi kolmasosaa (68 %) käytti nettiä ainakin vähän.

Sähköisten hakemusten tekemisestä 22 prosenttia selvisi ilman apua. Vain noin kymmenesosa (9 %) piti lomakkeita yksiselitteisesti helppoina. Apua oli tarvinnut ja saanut 61 prosenttia. Apu saatiin pääasiassa omaisilta, lähinnä seuraavalta sukupolvelta (lapset, siskontyttö), mutta myös Kelasta, Kevasta ja muutamassa tapauksessa naapurilta.

Osallistuminen ja virkistystoiminta

Virkistystoiminnasta ei 2024 kysytty yhtä tarkasti kuin 2008, jolloin oli suunnitteilla nimenomaan virkistystoimintaa. Vuoden 2008 kyselyn jälkeen perustettiin Suomen

Romaniyhdistyksen vanhusprojektien hyvin toimineet ja suosittu kerhot. Niiden toiminta jäi kuitenkin koronan jalkoihin. 2020-luvulla tiukentuneen taloustilanteen vuoksi rahoituksen saaminen virkistystoimintaan on epätodennäköistä.

Seurakunnan kokouksissa kävi 78 prosenttia vastanneista. Romaniyhdistysten ja -järjestöjen kokouksiin osallistui 17 prosenttia. Muiden järjestäjien, kuten kunnan, Kelan tai järjestöjen palveluja käytti tai tilaisuuksiin osallistui muutamia (1–3) henkilöitä.

Vastaajista 75 prosenttia kertoi tapaavansa muita romaneja, joskin osa tapasi harvoin tai vain omaisia. Romaneille suunnatuille leireille ja päiville oli osallistunut 41 prosenttia. mutta suuri osa heistä sanoi tämän tapahtuneen kauan sitten. Muutama vastaaja oli käynyt yleisillä, ei pelkästään romaneille suunnatulla leirillä.

Kaksi henkilöä (3 %) oli käynyt iltapäiväkerhossa. Erilaisiin juhlapyhien tilaisuuksiin, kuten naisten joululounaalle, oli osallistunut kymmenesosa (10 %). Näistä tapahtumista osa oli ollut romaneille suunnattuja ja osa yleisiä.

Kun kyselyn lopussa kysyttiin ikäihmisten toiveita virkistystoiminnasta, mainittiin esimerkkeinä leirit ja kerhot. Erityisesti leiriajatukseen tarttui 78 prosenttia vastaajista, ja ylipäänsä virkistystoimintaa toivoi 88 prosenttia. Leirien ja kerhojen lisäksi tämä voisi vastausten perusteella olla esim. retkiä, kylpylälomia, tuettuja tai kuntoutuslomina.

Romani-ikäihmisten toiveita

Kyselyn viimeisessä osiossa lisäksi kartoitettiin toiveita liittyen asumiseen, toimeentuloon, palveluihin, virkistystoimintaan ja terveyteen; lopuksi oli mahdollisuus tuoda esiin muita toiveita. Yhteenvedoista toiveista on jo tuotu esiin kunkin eri aihepiirin kohdalla. Toiveiden keskeisiä teemoja olivat saada helpotusta toimeentuloon tai pienempiä elinkuluja, sujuvaa terveydenhoitoa, leirejä, kerhoja ja kuntoutusta.

Että saisi pitkään asua omassa talossa. Olisi kiva, että tulevaisuudessa pääsisi helposti palvelutaloon.

Että eläke olisi sellainen, millä tulee toimeen.

Saisi enemmän rahaa käteen, että saisi ostaa reilummin ruokaa, vaatteita ja useamman kenkäparin.

Romanihameeseen ja lääkkeisiin apua.

Saisi kotipalvelua, kun on vajaakuntoinen. Kotipalvelu saisi olla halpaa eläkeläisille.

Jos jotkut palvelut olisi vapaaehtoistyötä, kun ei ole varaa maksaa palveluita.

Voi, olisi niin kiva päästä leireille, tai jopa kerhotoimintaa.

Joo kerhot ja leirit olisi niin kivaa päästä leireille, talosta ulos. Mieliä on niin huono, kun ei ole kuin koti ja kauppa.

Kylpyläloma, kuntoutusta.

Terveyspalvelut pysyisi, niin että ei tarvitsisi odotella. Pääsisi nopeasti lääkäriin.

Olisi kiva jos sairaala olisi pysynyt täällä [paikkakunnalla], mutta kaikki terveyspalvelut siirtyy 30 km päähän, myös labrat.

Tarvitsisin parempaa apua terveydenhuollossa, olen saanut nihkeästi.

Että terveyspalvelut olisi sujuvampaa ja pääsisi ajoissa lääkäriin.

Toivoisin että otettaisiin huomioon lukutaidottomat ikäihmiset, jotka ei osaa lukea ja sellaiset, joilla on huono ulosanti, että heille opetettaisiin kirjoitusalkuet ja netin tai kännykän käyttöä myös.

Toivoisin, että otettaisiin enemmän huomioon toisia ihmisiä. Olisi yhteisöllisyyttä.

Pitäkää ikäihmisistä hyvää huolta!

Yhteenveto ja keskustelua

Suomen Romaniyhdistys on tehnyt kulttuurisensitiivistä vanhustyötä yli kaksikymmentä vuotta. Tärkeä osa tätä työtä on ollut selvittää ja kuvata romani-ikäihmisten elämäntilanteita ja palvelutarpeita, paitsi käsillä olevalla ja vuonna 2008 ilmestyneellä raportilla, myös erilaisilla terveys- ja sosiaalialan työntekijöille ja toimijoille pidetyillä koulutuksilla ja vaikuttamistyöllä.

Perustiedot. Vuonna 2024 toteutetussa selvityksessä oli 59 vastaajaa, joista kolme neljäsosaa oli naisia. Haastateltujen keski-ikä oli 65 vuotta, ja selvityksessä painottuivat selvästi nuoremmat ikäihmiset: 80 prosenttia vastaajista oli alle 70-vuotiaita. Verrattuna vuoden 2008 kyselyyn nuorempi ikäjakauma heijastui ymmärrettävästi moneen asiaan, esimerkiksi terveyteen. Kuitenkin yhdistyksen vanhusprojekteissa huomattu nuorempienkin ikäluokkien tarve ikääntyneiden palveluille oli selvä tämänkin kyselyn vastauksissa.

Lähes kaikki vastaajat olivat käyneet vähintään kansakoulua tai peruskoulua, keskimäärin seitsemän vuotta. Runsas puolet oli suorittanut perusasteen koulun loppuun, ja neljäsosa oli saanut ammatillista koulutusta. Kaiken kaikkiaan vuoden 2024 vastaajat olivat käyneet koulua enemmän kuin vuoden 2008 vastaajat, mikä on odotettavaa sen valossa, että romanien koulutustilanne alkoi parantua 1900-luvun jälkipuoliskolla. Suuremmat harppaukset esimerkiksi perusopetuksen loppuun

suorittamisessa ovat kuitenkin tapahtuneet vasta nykyisen vanhusikäpolven kouluvuosien jälkeen, erityisesti 2000 luvulle tultaessa (ks. Rajala & Blomerus 2015).

Itse arvioidussa luku- ja kirjoitustaidossa oli jonkin verran puutteita. Hyvänä lukutaitoaan piti 58 prosenttia ja kirjoitustaitoaan 53 prosenttia.

Toimeentulo. Yksi selvityksen merkittävimpiä havaintoja on vastaajajoukon pienituloisuus. Tämä ei ole yllätys kenellekään romanivanhusten kanssa työskentelevälle, mutta kyselyn euromääräiset vastaukset antavat konkretiaa ennako-oletuksille (ks. myös Majaniemi & Viljanen 2008, 52). Valtaosa sinnitteli keskimääräistä eläkettä selvästi pienemmillä tuloilla, keskimäärin n. 900 eurolla kuukaudessa. Subjektiiivisesti romanivanhukset valtaosin kokivat, että rahat eivät riitä tai riittävät juuri ja juuri. Pienituloisuus heijastui moneen asiaan: asumistoiveisiin, kotipalveluihin ja virkistystoimintaan.

Huolimatta niukasta toimeentulosta neljä ikäihmistä viidestä auttoi taloudellisesti omaisiaan.

Asuminen. Selvityksen vanhukset asuivat pääsääntöisesti vuokralla, vain kahdeksalla prosentilla oli omistusasunto; yksi oli asunnoton. Vastaajat asuivat keskimäärin väljästi, mutta vastaavasti vuokran kalleus oli ongelma. Pienempää asuntoa ja/tai edullisempaa vuokraa toivoi kolmasosa (32 %).

Vastaukset asumistyytyväisyyttä ja viihtymistä koskeviin kysymyksiin olivat suurelta osin myönteisiä. Asunnon kuntoon, remontteihin ja palveluihin tyytymättömiä oli 21–29 prosenttia kysymyksiin vastanneista. Hieman suurempi osuus, 42 prosenttia, ei viihtynyt nykyisessä asunnossaan. Asumiseen liittyvissä muutostoiveissa korostuivat asunnon parempi kunto, halvempi vuokra, omaisten tai seuran kaipuu sekä kerrostoiveet – yhtä henkilöä lukuun ottamatta asuntoa toivottiin liikkumisen helpottamiseksi ensimmäisestä kerroksesta.

Palvelujen saatavuus. Myös palvelujen läheisyys mainittiin asumistoiveissa, mutta vasta viidentenä. Vastaajista 71 prosenttia asui yli sadantuhannen asukkaan kaupungeissa ja heistä merkittävä osa pääkaupunkiseudulla, minkä voisi olettaa heijastuvan palveluiden saatavuuteen. Sinänsä palvelujen saatavuus vaikuttaa huonontuneen. Noin puolet kaikista vastaajista koki asuvansa lähellä palveluja, mikä on melko sama kuin vuonna 2008. Vuonna 2008 ”lähellä” oli kuitenkin määritelty kävelymatkaksi (800 m), kun taas 2024 ”lähellä” oli subjektiivinen termi ja oli suurta vaihtelua siinä mikä kenellekin oli lähellä. Annettujen lukujen perustella harvalla oli kävelymatka palveluihin. Asuntonsa sijaintiin (suhteessa palveluihin) oli kuitenkin tyytyväisiä 79 prosenttia. Tähän luultavasti vaikuttaa se, että monilla oli mahdollisuus käyttää autoa. Toisin sanoen, vaikka palvelut eivät kaikissa tapauksissa olleet lähellä, ne ilmeisesti koettiin saavutettaviksi.

Turvallisuus. Asuinalueensa ja asuntonsa koki turvalliseksi valtaosa, 93 prosenttia. Muutamille pelkoa aiheuttivat kodin sijainti maan tasalla, yksinolo ja huumeidenkäyttäjät lähiympäristössä. Rungas kolmasosa (35 %) pelkäsi kaupungilla tai kylällä liikkumista, varsinkin iltaisin.

Päihde- ja peliriippuvuusongelmia oli kyselyn vanhusten lähipiirissä suunnilleen saman verran kuin niitä arvioidaan olevan koko väestön tasolla.

Terveys. Vuoden 2024 vastaajajoukko oli keskimäärin nuorempi ja hieman terveempi kuin vuoden 2008 vastaajat. Kroonisia sairauksia oli kuitenkin 71 prosentilla vastaajista. Mielen hyvinvoinnin osalta masentuneeksi tai alakuloiseksi itseään kuvaili 42 prosenttia. Silti 60 % katsoi pärjäävänsä hyvin tai ”ihan hyvin”.

Lääkärikäyntejä oli kertynyt epätasaisesti. Vajaalla neljäsosalla (23 %) ei ollut ollut tarvetta tai olivat ”huonoja käymään lääkärissä”; toisaalta kymmenesosalla oli ollut vaikeuksia saada lääkäriä. Sitä vastoin 46 prosenttia oli käynyt kuluneen puolen vuoden aikana lääkärissä vähintään neljästi tai ”monta kertaa”. Haastatteluista kokonaisuudessaan välittyi kuitenkin monen huoli siitä, että lääkärille ei ehkä pääse silloin kun tarvitsisi tai riittävän nopeasti.

Lääkärin kohtaamista arvioiviin kysymyksiin tuli vaihtelevia määriä vastauksia, mutta niiden perusteella lääkäripalveluihin oltiin vähemmän tyytyväisiä kuin vuonna 2008. Lääkärinä kuvaili hyväksi 56 prosenttia, kun vuonna 2008 luku oli ollut 83 prosenttia. Silti 77 prosenttia koki tullessa kuulluksi vastaanotolla, ja vaihteleva enemmistö (65–83 prosenttia) oli myös sitä mieltä, että lääkäri ohjasi tarvittaessa eteenpäin kokeisiin, kuntoutukseen tai erikoislääkärille.

Yksinäisyys. Vastaukset yksin viihtymisestä, pärjäämisestä ja seuran kaipuusta jakautuivat kolmeen ryhmään: kyllä, jossain määrin ja ei. Yksin asuvista kaksi viidestä (41 %) viihtyi hyvin, ja saman verran viihtyi yksin joko vaihtelevasti tai koska oli ollut pakko tottua yksinäisyyteen. Saman tyyppinen jako näkyi pärjäämisestä koskevissa vastauksissa: valtaosa (94 %) pärjäsi joko ihan hyvin, kohtalaisesti tai vaihtelevasti. Huonosti yksin viihtyviä (18 %) ja toisaalta selkeästi huonosti pärjääviä (5 %) oli vähemmistö. Suurin osa (89 %) kuitenkin kaipasi seuraa ainakin ajoittain.

Käytännön vanhusprojektityöhön verrattuna yksinäisyys ja pärjäämisen ongelmat ei samalla tavalla korostu, mutta vastaajat toivoivat kuitenkin elämäänsä enemmän tai aktiivisempia sosiaalisia suhteita.

Saadut palvelut ja palvelutarpeet. Selvityksessä ilmeni, että ulkopuolista (eli ei puolison tai sukulaisen antamaa) kotiapua sai vain 7 prosenttia vastaajista. Tämä on vähemmän kuin vuoden 2008 vastaajajoukossa, josta kolmasosa sai kotisairaanhoidajan tai -avustajan palveluita ja 16 % siivousapua. Kotipalvelun vähyys heijastui myös

neuvonta- ja asiointiapuun. Myös kuljetuspalveluja sai harvempi vuonna 2024 kuin 2008 (8 % vs. 17 %).

Näihin eroihin vaikuttanevat paitsi vuoden 2024 kyselyn nuorempi ikärakenne, myös palvelujen vähentäminen ja ehtojen kiristäminen. Toisaalta toiveista ja haastateltujen kommentteista haastatteliijoille ilmeni yksi selkeä syy palveluiden vähyyteen: pienillä tuloilla palvelujen omavastuuosuutta olisi mahdoton maksaa. Toinen vaikuttava seikka on, että palveluista ei edelleenkään tiedetä tarpeeksi, ja niiden hakeminen on vaikeaa. Palveluita olisi toivottu enemmän; toiveita kysyttäessä 27 % toivoi lisää palveluja tai tietoa niistä.

Asiointi ja neuvontapalvelut. Erilaisten neuvontapalveluiden – esim. eläke- ja toimeentulo-, terveys- ja mielenterveysasioissa – käytössä oli sekä niitä, jotka pystyivät asioimaan joko kokonaan itse tai neuvontapalvelujen avulla ja niitä, jotka saivat henkilökohtaisempaa apua joko läheisiltä tai ammattilaisilta. Alle kymmenesosa, 7 prosenttia, sai henkilökohtaista apua joltakulta, joka antoi sitä työnsä puolesta, missä näkyi vuoden 2008 ryhmään verrattuna vähäisempi henkilökohtainen kotiapu.

Digitaaliset palvelut. Valtaosa (90 %) käytti älypuhelinia, ja Internetiä oli käyttänyt runsas kaksi kolmasosaa (68 %). Kuitenkin vain reilu viidesosa (22 %) selvisi digitaalisesta asioinnista ilman apua. Apua digitaaliseen palveluviidakkoon saatiin omaisilta, naapureilta tai suoraan viranomaisilta.

Vaikka moni oli saanut apua asiointiin, kyselyn kohderyhmä hyötyisi THL:n ehdottamista toimenpiteistä haavoittuvassa asemassa olevien huomioimiseksi digitaalisten palveluiden toteutuksessa (Virtanen ym. 2022). Hyödyllistä olisi mm. reaaliaikainen tuki palvelujen käyttöön, palvelujen sisällön selkokielistäminen sekä lähipalveluiden tarjoaminen niille, joille digitaalisuus ei ole vaihtoehto (Virtanen ym. 2022, 3–6).

Osallistuminen ja virkistystoiminta. Ylivoimaisesti tärkein yhteisöllisen osallistumisen paikka olivat seurakunnat, joiden tilaisuuksissa kävi 78 prosenttia vastaajista. Romaniyhdistysten kokouksiin osallistui 17 prosenttia, muiden järjestäjien tilaisuuksiin muutamia henkilöitä. Muita romaneja tapasi kolme neljästä vanhuksesta (75 %).

Virkistystoiminnalle olisi suuri tarve; sitä toivoi 88 prosenttia. Esimerkkejä mieluisasta virkistystoiminnasta olivat kerhot, leirit ja tuetut lomat.

Lopuksi. Kokonaisuudessaan selvityksessä muodostui kuva ihmisjoukosta, josta valtaosa sinnittelee terveysongelmien kanssa pienillä tuloilla ja joka joutuu miettimään riittävätkö rahat vuokraan, lääkkeisiin ja vaatteisiin. Asumisasiat ovat melko hyvällä mallilla, mutta kotipalveluja saadaan vähän eikä niihin monella olisi varaakaan. Lisäksi

toimeentulon niukkuus voidaan suhteuttaa siihen, että kyselyyn vastanneet vanhuksat olivat pääsääntöisesti niitä, joilla menee suhteellisen hyvin. Jos suhteellisen hyvinvoivatkin ikäihmiset elävät köyhyysrajan alla tai hieman sen yli, miten on niiden laita, joilla menee huonosti?

Romaniyhteisön vahvuuksina voi pitää sosiaalisia suhteita ja yhteisöllisyyttä. Romanivanhuksista osa sai korvaamatonta apua omaisilta siivoukseen, kaupankäyntiin ja asiointiin. Toisaalta moni ikäihminen auttoi lapsiaan tai lapsenlapsiaan taloudellisesti. Noin neljä viidestä selvityksen vanhuksesta oli mukana seurakunnassa, ja kolme neljäsosaa tapasi muita romaneja. Vanhusprojektien asiakkaat ylläpitivät yhteisöllisyyttä myös huolehtimalla toisten ikäihmistien hyvinvoinnista ja saattoivat kertoa projektin etsivälle vanhustyölle tuntemistaan vanhuksista, jotka eivät vielä olleet avun piirissä.

Lisäksi hyvinvoinnin kannalta positiivisena merkinä voidaan pitää sitä, että valtaosalla vastaajajoukosta olisi kiinnostusta lähteä mukaan virkistystoimintaan, jos sitä on tarjolla ilman suuria kustannuksia. Virkistystoiminnan olisi hyvä olla romaneille suunnattua tai suunniteltu niin, että romanivanhuksat voisivat turvallisessa ympäristössä tutustua kaikille suunnattuihin virkistyspalveluihin.

Niiltä osin, kun kyselyn tuloksia voidaan suuntaa antavasti verrata samaan ikäryhmään koko väestössä, kyselyn vastaajajoukko on selvästi heikommassa asemassa mm. koulutuksen, terveydentilan ja toimeentulon osalta. Tässä palvelutarvekartoituksen seurantaraportissa romani-ikäihmiset näyttävät erityisen haavoittuvana ryhmänä, joka yhdenvertaisuuden turvaamiseksi tarvitsisi kohdennettua tukea ja palveluohjausta.

Lähteet

Auero, Kristel ja Lahtela, Johanna 2024. *50+ Suomessa–Tuloksia Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) -tutkimuksen 9. aallosta.* Väestöliitto, Helsinki. <https://www.vaestoliitto.fi/verkkojulkaisut/50-suomessa/> . Viitattu 27.8. 2024.

Eläketurvakeskus n.d. Keskimääräiset eläkkeet. <https://www.etk.fi/suomen-elakejarjestelma/elakkeensaajien-tulotaso/keskimaaraiset-elakkeet/>

Friman-Korpela, Sarita 2014. *Romanipolitiikasta romanien politiikkaan. Poliittisen asialistan ja toimijakonseption muutos 1900-luvun jälkipuoliskon Suomessa.* Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6012-4> . Viitattu 16.9. 2024.

Gripenberg, Lidia 2019. *They Look Me in the Eyes and I Smile and Then We Know: The Interaction of Finnish Roma and East European Roma in Finland.* Publications of the Faculty of Social Sciences, 120 (2019). University of Helsinki, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-3395-3> . Viitattu 16.9. 2024.

Hagelberg, Niklas 2024. Kulttuuritaustan vaikutus kivunhoidon toteutumiseen päivystyspoliklinikalla. Kirjallisuuskatsaus. Opinnäytetyö. Metropolia Ammattikorkeakoulu, Helsinki.

Happo, Pauliina 2024. *60 on uusi 40! Tutkijan mukaan tarvitaan uusi määritelmä ikävaiheelle, jota on aiemmin pidetty vanhuusiän alkamisena.* Uutinen YLE:n verkkosivuilla 6.1. 2024. <https://yle.fi/a/74-20053797> . Viitattu 23.9. 2024.

Hedman, Henry 2024. *Minäkö mustalainen? Romaniuden jatkuvuus eksogaamisissa perheissä.* Dissertationes Universitatis Helsingiensis 191/2024. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-84-0262-6> . Viitattu 16.9. 2024.

Hinkula, Emma ja Virranniemi, Greta 2023. *Rasistilääkärit.* Artikkelit YLE:n verkkosivuilla 4.11.2023. <https://yle.fi/a/74-20058448> . Viitattu 7.11.2024.

Korhonen, Tiia 2023. *THL: Kotihoitokäynnit ovat vähentyneet, vaikka yhä useampi on palvelujen tarpeessa – iäkkäitä asiakkaita eniten Kainuussa.* Artikkelit YLE:n verkkosivuilla 30.5.2023. <https://yle.fi/a/74-20034169> . Viitattu 11.9.2024.

Uusitalo, Aliisa ja Harju, Heidi-Maria 2023. Kotihoidon asiakasmäärät ensimmäistä kertaa laskussa, vaikka vanhusten määrä kasvaa – hyvinvointialueet kiristäneet ehtoja vaivihkaa. Artikkelit YLE:n verkkosivuilla 28.6.2023. <https://yle.fi/a/74-20038006> . Viitattu 16.9.2024.

Majaniemi, Päivi ja Grönfors, Janette 2008. *Vanhinta ei unohdeta: Opas romanivanhusten omaishoidosta.* Kopio-Niini, Helsinki.

https://www.suomenromaniyhdistys.fi/wp-content/uploads/2024/01/sry_omaishoidonopas-pakattu.pdf . Viitattu 16.9.2024.

Majaniemi, Päivi ja Viljanen, Anna Maria 2008. *Romanivanhusten palvelutarvekartoitus. De patti phuuridenge – douva hin godjiba. Anna kunnia vanhuksille – se on viisautta.* Suomen Romaniyhdistys ry, Helsinki.

https://www.suomenromaniyhdistys.fi/wp-content/uploads/2024/01/sry_palvelutarvekartoitus.pdf . Viitattu 16.9.2024.

Myrskylä, Pekka 2022. Bye bye suuret ikäluokat. Blogikirjoitus 5.12.2022. Tilastokeskus, Helsinki. <https://www.stat.fi/tietotrendit/blogit/2022/bye-bye-suuret-ikaluokat/> . Viitattu 16.9.2024.

Rajala, Susanna ja Blomerus, Satu 2015. *Katsaus aikuisten romanien koulutustaustoihin.* Raportit ja selvitykset 2015:8. Opetushallitus, Helsinki. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/katsaus-aikuisten-romanien-koulutustaustoihin> . Viitattu 16.9.2024.

Sininauhaliitto 2024. *Keitä ovat päihderiippuvaisten ihmisten läheiset?* Artikkelit Sininauhaliiton verkkosivuilla. <https://www.kuivinjalo.fi/ammattilaisille/paihderiippuvuus-ja-laheiset/> Viitattu 16.4.2024

Stenroos, Marko 2020. *Social orders, tensions and saviourism: An ethnography of Finnish Roma policy implementation.* Publications of the Faculty of Social Sciences, Research Series in Anthropology 34 (2020). University of Helsinki, Helsinki.

Stenroos, Marko, Musta, Laura ja Skogberg, Natalia 2023. Falling off the Radar? Reaching Out to the Finnish Roma Community during the COVID-19 Pandemic. *Social Sciences* 2023 12(3), 183. <https://doi.org/10.3390/socsci12030183> . Viitattu 16.9.2024.

Suomen virallinen tilasto (SVT), Kotihoito. Kotihoito 2022. Tilastoraportti 28/2023, 30.5.2023. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2023052648789> . Viitattu 11.9.2024.

Suomen virallinen tilasto (SVT), Väestörakenne. Väestörakenne. Verkkojulkaisu. ISSN=1797-5379. Tilastokeskus, Helsinki. <https://stat.fi/tilasto/vaerak> . Viitattu: 30.4.2024.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL) 2023a. *Yhä harvemmat saavat kotihoidon palveluja, vaikka palvelujen tarve on jyrkässä kasvussa.* Uutinen 30.5.2023. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki. <https://thl.fi/-/yha-harvemmat-saavat-kotihoidon-palveluja-vaikka-palvelujen-tarve-on-jyrkassa-kasvussa> . Viitattu 11.9.2024.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL) 2023b. *Hyvinvointi korona-aikana – kysely vanhuspalvelujen asiakkaille (VANKO). Keskeiset tulokset.* Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki. <https://thl.fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/hyvinvointi-korona-aikana-kysely-vanhuspalvelujen-asiakkaille-vanko-keskeiset-tulokset> . Viitattu 16.9.2024.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL) 2024. *Suomalaisten rahapelaaminen 2023. Rahapelaaminen vähentynyt, peliongelma yleistynyt ja suhtautuminen pelaamiseen muuttunut.* Tilastoraportti 15/2024. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2024040414663> . Viitattu 16.9.2024.

Vihreä kirja väestön ikääntymisestä. *Sukupolvien välisen solidaarisuuden ja vastuullisuuden edistäminen 2021.* Euroopan komissio, Bryssel. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/?uri=celex:52021DC0050> . Viitattu 23.9. 2024.

Viljanen, Anna Maria, Hagert, Terno ja Blomerus, Satu 2007. Romanit suomalaisessa terveydenhuollossa: tasa-arvon ansat. Teema: Kulttuurien kohtaaminen, *Duodecim* 123 (4), 458–466. <https://www.duodecimlehti.fi/duo096300> . Viitattu 23.9. 2024.

Virtanen, Lotta, Kaihlanen, Anu-Marja, Kouvonen, Anne, Safarov, Nuriiar, Laukka, Elina, Valkonen, Paula ja Heponiemi, Tarja 2022. *Hyvinvointiyhteiskunnan digitaaliset palvelut yhdenvertaisiksi — 9 kriittistä toimenpidettä haavoittuvassa asemassa olevien huomioimiseksi.* Päätösten tueksi 1/2022. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki. Saantitapa: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-811-8> . Viitattu 12.9.2024.

Välimäki, Sari 1997. Romanivanhusten elinoloista Suomessa: Romanivanhusprojektin loppuraportti. Aiheita 38. Stakes, Helsinki.

Väyrynen, Heli 2020. ”Se on vain kulttuurikipua.” *Lääkärilehti* 75 (42), 2190–2191.

Weiste-Paakkanen, Anneli, Lämsä, Riikka ja Kuusio, Hannamaria (toim.) 2018. *Suomen romaniväestön osallisuus ja hyvinvointi. Romanien hyvinvointitutkimus Roosaa perustulokset 2017-2018.* Raportti 15/2018. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-246-8> . Viitattu 16.9.2024.

De patti phuuridenge - douva hin godjiba

Anna kunnia vanhuksille - se on viisautta.

Tässä vanhassa romanisanonnassa kiteytyy eräs romanikulttuurin keskeisistä piirteistä: vanhojen ihmisten kunnioittaminen. Vanhassa ihmisessä ei nähdä vain vanhenevaa ja rapistuvaa ihmistä vaan romanit pitävät vanhuutta myös rikkautena, ajan myötä kertyvänä tietona, viisautena ja elämäkokemuksena. Romanivanhukset ovat kantaneet muistissaan koko yhteisön historian ja välittäneet sen nuoremmille sukupolville. Koska romanikulttuurissa on näihin aikoihin asti tukeuduttu suulliseen perinteeseen, ei romaneilla ole ollut omaa kirjoitettua historiaa. Vasta viime aikoina romanit itse ovat ryhtyneet keräämään omaa kulttuuriperintöään ja kirjoittamaan sitä muistiin myös muiden luettavaksi. Muistiin on merkitty vasta pieni osa romanihistoriaa. Lähes kaikki tieto, mitä romaneista on esitetty, on muiden, joko viranomaisten tai tutkijoiden kirjoittamaa.

Romanien historiaa lyhyesti

Maailmassa arvellaan olevan 20 miljoonaa romania. Euroopassa heitä arvellaan olevan 8-10 miljoonaa. Suomessa asuu noin 10 000 romania, ja lisäksi noin 3000 Suomen romania asuu Ruotsissa. Eurooppaan romanit tulivat 1100-luvulla jaa. ja Pohjoismaihin 1500-luvulla. Ensimmäiset merkinnät romanien Suomeen tulosta löytyvät 1550-luvulla Ahvenanmaalta.

Siitä ei ole varmaa tietoa, keitä tai millaisia romanit alkujaan ovat olleet. Eurooppalaiset kielitieteilijät kiinnostuivat romanikielestä 1700-luvulla, kun kävi ilmi, että se on sukua Intian vanhoille kulttikielille, hindille ja sanskritille. Kielessä oli myös muita ei-eurooppalaisista kielistä lainattuja elementtejä. Näitä tutkimalla kielitieteilijät pystyivät jäljittämään romanikielen vaelluksen Intian keskiosista Persian kautta Eurooppaan.

Romanikieli kuuluu indoeurooppalaisen kielikunnan indoarjalaiseen alaryhmään, ja se on jakaantunut kahdeksaan päämurteeseen ja lukuisiin paikallisiin murteisiin. Romanikieli on säilynyt monin paikoin vain puhuttuna kielenä. Joillakin keskieurooppalaisilla romanikielen murteilla on 1900-luvulta alkaen ollut monenlaista kirjallista tuotantoa: sanomalehtiä, kaunokirjallisuutta ja jonkin verran oppimateriaalia. Vaikka romanikielentaitoa on joillakin ryhmillä jonkin verran, joiltakin se on kadonnut lähes tyystin. Äidinkielenään romania puhuu Euroopassa vielä arviolta neljä miljoonaa ihmistä. Suomen romanikieli on kuulunut viime vuosikymmeniin saakka puhuttuihin kieliin, mutta tällä hetkellä se on vaarassa hävitä olemattomiin.

Intiasta romaneiksi nykyään kutsuttuja ryhmiä arvellaan lähteneen noin 200 eaa. – 1000 jaa. välisenä aikana nähtävästi useana isona ryhmänä. Olivatko kaikki ryhmät samaa alkuperää, sitäkään ei voida varmuudella sanoa. Syitä lähtöönkin voidaan vain arvailla. Ehkäpä lähtöön vaikuttivat luonnonkatastrofit, sodat ja nälänhätä. Eurooppaan romanit tulivat Egyptin kautta Kreikkaan. Pitkän vaelluksensa aikana romanit olivat omaksuneet kiertävään elämään sopivia ammatteja, joita paikasta ja elinoloista riippuen voitiin kohtuullisen helposti muokata ympäristön tarpeita vastaamaan.

Romanit Euroopassa

Eurooppaan romaneiksi arveltuja ryhmiä tuli 1100-luvulla. Silloisessa Euroopassa romaneita luultiin aluksi egyptiläisiksi, pyhiinvaeltajiksi, vakoilijoiksi ja jopa ruhtinaallisiksi seurueiksi. Pian luulot kuitenkin karisivat ja romaneita alettiin vieroksua ja karkottaa maasta toiseen samalla tavalla kuin muitakin ilman asianmukaisia liikkumisen sallivia lupakirjoja kulkevia, maattomia ryhmiä. Näitä elannon perässä kulkevia ryhmiä Euroopassa oli useitakin ja kaikki ne kokivat samankaltaista torjuvaa kohtelua.

Erotukseksi muista, romaneilla ei ollut kotimaata, jonne palata tai jonne voitiin määrätä palaamaan. Romanien tiedetään hankkineen elantonsa kaupustellen, hoitaen ja parantaen eläimiä ja myös harjoittaneen erilaisia käsityöläisammattajeja: he olivat seppiä, kattilanpaikkaajia, veitsenteroittajia, korinpunojia. He toimivat sirkustaiteilijoina, muusikoina, ennustajina ja tarpeen tullen he myös kerjäsivät. Hevosten käsittelytaidoistaan tunnettuja romaneita oli myös sotilaina Euroopan ruhtinaiden armeijoissa, joista palkan lisäksi he saivat palveluistaan suojelukirjeitä. Nämä takasivat heille mahdollisuuden liikkua suurine perheineen valtakunnassa ilman irtolaisuussyttöksiä.

Romanit erottuivat muista kulkemalla enimmäkseen perhe- ja sukuryhminä ja säilyttämällä omat tapansa ja kielensä. Liikkuvuutta vaativat ammatit tekivät romaneista varsin kielitaitoisia: romanikielen lisäksi monet romanit puhuvat yhä useita muitakin kuin virallisen kotimaansa kieliä.

Huolimatta myytistä kiertävänä kansana, romanit ovat myös asuneet pysyvästi tai puolipysyvästi eri puolilla Eurooppaa jo varhaisesta keskiajasta lähtien. Osa romaneista viljeli omia tilojaan kesällä ja kiersi talvella, osa kiersi samoja alueita pestautuen kesäisin maalaistaloihin aputyövoimaksi. Samalla he voivat harjoittaa kaupustelua. Talveksi he menivät muualle töihin. Romanien kiertävä elämäntapa ja oletettu pakanuus herättivät ärtymystä ja ennakkoluuloja viranomaisissa ja paikalleen asettuneessa väestössä, jäivät he usein veronkannon, sotaväenoton ja kirkonkirjojen ulkopuolelle.

Kirkkojen opetuksen ulkopuolelle jääminen sulki romanit myös sakramenttien ulkopuolelle, ja tällaista ei katolinen kirkko, kuten eivät myöhemmin protestanttiset kirkotkaan katsoneet hyvällä. Islamilaisuuden uhka oli 1400 – 1600-lukujen Euroopassa konkreettinen, ja kaikkia ei-kristittyjä kohtaan tunnettiin syvää epäluuloa. Muiden kulkijoiden tapaan romanit olivat kuitenkin osa silloista eurooppalaista vierastyövoimaa, jotka harjoittivat erilaisia kiltojen ja säätyjen ulkopuolelle jääviä ammatteja, joita olivat esimerkiksi piiskurin ja kuoharin ammatit.

Kansallisvaltioiden kehittyessä 1800-luvulla ja rajojen valvonnan voimistuessa osa romaniryhmistä jäi kulkemaan valtakuntien rajojen sisäpuolelle. Itäisessä Euroopassa romanit joutuivat muun köyhän väestön kanssa maaorjuuteen. Rajojen vahvistuminen vähensi yhteydenpitoa ryhmien välillä, ja myös romanikieli eriytyi yhä selkeämmin eri murteiksi. Joissakin paikoissa kielen taitajia ei enää ollut ja kieli hiipui fraasi- ja sanatasolle.

Romanit Ruotsi-Suomessa ja Suomen autonomian aikana

Asiakirjatietojen mukaan romanit saapuivat Pohjoismaihin todennäköisesti Brittein saarilta Tanskan kautta Ruotsiin ja sieltä Suomeen 1560-luvulla. Täällä romanien historia on ollut hyvin samantapainen kuin muullakin Euroopassa. Suurin osa romanien kohtaamasta torjunnasta, kontrollista ja sulauttamispyrkimyksistä on perustunut lainsäädäntöön, joka on koskenut kaikkea Ruotsin valtakunnan alueella liikkuvaa irtolaisväestöä. Vaikka lain suomat mahdollisuudet ovat sallineet hirttämisen, karkottamisen ja pakkotyöt, lain toimeenpano on ollut vaihtelevaa. Ajoittain on silti

säädetty selkeästi erityisesti romaneita syrjiviä ja heidän elämäntapaansa rajoittavia toimenpiteitä tai kieltoja.

Papistoa kiellettiin 1600-luvulla olemasta missään tekemisissä kirkkoon kuulumattoman romaniväestön kanssa. Tämä tarkoitti, etteivät papit saaneet siunata, haudata tai vihkiä romaneita. Sulauttamispyrkimyksinä esitettiin esimerkiksi 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa, että romanilapset oli kasvatettava eroon kulttuuristaan ja kielestään. Parhaiten tämä sulauttaminen tapahtuisi ottamalla kiinni irtolaisiksi luokitellut romaniperheet ja sijoittamalla heidän lapsensa lastenkoteihin tai pääväestön perheisiin kasvatettaviksi. Tätä tehtiinkin jonkin verran aina 1900-luvun puoliväliin saakka. Jotkut viranomaiset myös vastustivat käytäntöä, joten vaikka se koskikin raskaasti joitakin perheitä, se ei koskettanut koko romaniväestöä.

Romanien ammatit ovat olleet Suomessa samantapaisia kiertävään elämään sopivia kuin muuallakin Euroopassa: kaupustelua, miesten ja naisten käsitöitä, hevosten ja muiden eläinten hoitoa ja kauppaa, lumppujen- ja romunkeruuta, veitsenteroitusta, ennustamista. Ruotsin armeija myönsi suojelukirjeitä armeijassa palvelleille romaneille. Armeijan lakkauttamisen jälkeen Venäjän vallan aikana entisten romanisotilaiden sotilasajan taitoja hyödynnettiin palkkaamalla muutamia heistä virallisiksi kunnan piiskureiksi. Samoin heidän taitojaan armeijan hevosten hoitajina hyödynnettiin mm. kuoharin ja eläinten parantajien tehtävissä. Näin armeijan tuoman suojelun lakkaamisesta huolimatta monet romanit integroituivat suomalaiseen yhteiskuntaan. Jonkin verran romanimiehiä pestautui vielä tsaarin armeijaankin.

Vähitellen monet romanisuvut asettuivat kiertämään tietyille paikkakunnille ja muutama onnistui jopa asettumaan pysyvästi asumaan eri puolille Suomea. Tuona aikana kulkeminen Venäjälle helpottui. Varsinkin Laatokan rannoille ja Viipuriin muodostui pysyvää romanasutusta. Suomeen nämä romanit palasivat evakkoina muiden suomalaisten kanssa sotien jaloista.

Romanit itsenäisessä Suomessa

Romanien syrjäytymiseen ja köyhyyteen alettiin kiinnittää huomiota jo 1800-luvun lopulla. Varsinaiset elinoloja kohentavat toimenpiteet alkoivat kuitenkin vasta 1900-luvulla. Sotien jälkeen romanien oma järjestäytyminen ja yhteistyö viranomaisten kanssa on parantanut romaniväestön elinoloja merkittävästi.

Vuonna 1956 Sosiaali- ja terveysministeriön yhteyteen perustetulla Mustalaisiasiain neuvottelukunnalla eli nykyisellä Romaniasiaain neuvottelukunnalla on ollut merkittävä osuus sekä romanien elinolojen parantamisessa että romanipolitiikan viimeaikaisessa kehityksessä. Neuvottelukunnan ja sen kanssa toimivien romanijärjestöjen ansiosta 1970-luvulla saatettiin voimaan romanien asumista koskeva lainsäädäntö ja erityisasuntolain, joiden avulla romanit saivat mahdollisuuden pysyvään asumiseen. Sitä kautta heille avautuivat myös koko romaniväestön kattavat koulutuksen, terveydenhoidon ja sosiaalihuollon palvelut.

Suomen nykyisessä perustuslaissa mainitaan romanit yhtenä Suomen vähemmistöistä ja taataan heille oikeus omaan kieleen ja oman kulttuuriin ja niiden kehittämiseen. Lisäksi Suomi on allekirjoittanut ja ratifioinut useita kansainvälisiä vähemmistöjen suojelua koskevia ja syrjinnän vastaisia sopimuksia. Vaikka nämä sopimukset takaavat romaneille lainsäädännön tasolla tasavertaiset mahdollisuudet asumiseen, terveydenhoitoon, koulutukseen ja työhön, käytännön tasolla romanit kuuluvat edelleen kaikkein syrjäytyneimpään väestöryhmään. Samoin syrjinnän ja ennakkoluulojen kohtaaminen on yhä monen romanin arkipäivää, vaikka parannusta entiseen onkin tapahtunut.

Romanikulttuuri

Kun puhutaan romanikulttuurista yhteisöllisyyttä korostavana kulttuurina, on hyvä muistaa, että yhteisö koostuu perheistä, suvuista ja yksittäisistä ihmisistä, jotka asuvat hyvin laajalla alueella ympäri Suomea. Vaikka romanikulttuurissa on tiettyjä yhteisesti kulttuuriin sisältyväksi ja noudatettavaksi hyväksytyjä tapoja, siinä on myös vaihtelua sekä sisällöissä, tulkinnoissa että sitoutumisessa tapojen noudattamiseen. Ääripäissä voidaan ajatella olevan romanikulttuuriin ja sen tapoihin voimakkaasti, jopa ahtaasti suhtautuvia ja toisessa taas hyvin radikaalisti ja vapaasti niitä tulkitsevia ihmisiä. Näiden välille, keskivaiheille, jää suurin osa, ne, jotka hyväksyvät, kunnioittavat ja noudattavat tapoja, mutta ovat valmiita hyväksymään niissä myös vaihtelua ja joustoa.

Eri paikkakunnilla asuvat ihmiset noudattavat tapoja hyvinkin vaihtelevasti, yhden paikkakunnan tavat saattavat olla yhden suvun tapoja, isommilla paikkakunnilla on saatettu omaksua myös muiden sukujen tai perheiden tapoja. Yksilötasolla voidaan ajatella eroja naisten ja miesten, nuorten ja vanhojen, yksinasuvien ja perheellisten sekä

maanviljelijöiden ja kaupunkilaisten välillä. Myös koulutuksella, uskossa olemisella, työttömyydellä, ammateilla ja harrastuksilla on vaikutuksia kulttuurin kokemiseen ja siinä elämiseen. Suuri merkitys on myös sillä, onko henkilö kasvanut romaniperheessä vai lastenkodissa, onko hän asunut Ruotsissa, ovatko hänen molemmat vanhempansa romaneita ja kumman vanhemman kulttuuriin hänet on kasvatettu.

Yhteiskunnan muuttuminen, teknologia, elinolojen muutokset ja kansainvälistyminen vaikuttavat myös romanikulttuurissa. Suomen romanit kokevat olevansa suomalaisia ja haluavat myös entistä enemmän osallistua ja integroitua suomalaiseen yhteiskuntaan. Perinteisesti romanit ovat hoitaneet omia asioitaan omilla tavoillaan ja usein hyvin paljon keskenään, omassa piirissään. Tämän päivän romanikulttuuri elää murrosvaihetta, jossa voidaan toisaalta nähdä voimakkaita pyrkimyksiä integraatioon ja toisaalta pelkoa oman kulttuurin menetyksestä ja sulautumisesta muuhun suomalaiseen kulttuuriin. Samalla ovat nousseet pohdittaviksi romaniväestön keskuudessa ilmenevät, osin perinteisistä tavoista johtuvat käytänteet ja rajoitukset. Näistä voidaan mainita esim. asumiseen ja romanisukujen riidoista aiheutuvaan väistämiseen liittyvät käytännöt, jotka rajoittavat vapaata asuinpaikan ja liikkumisen valintaa.

Samaan aikaan on haluttu nostaa esille romanien keskuudessa ilmeneviä pääväestön kanssa yhteisiä ongelmia kuten päihteet, väkivalta ja lastenhuollolliset asiat. Kysytään, mistä ongelmat aiheutuvat, onko syynä integroinnin epäonnistuminen, vaiko kenties syrjäytyminen vai romanikulttuurin murrosvaihe. On ryhdytty pohtimaan myös sitä, kuka näistä asioista kantaa vastuun ja toisaalta, kuka näitä kysymyksiä saa esittää. Voiko kielteisten ilmiöiden ja kulttuurin käytänteiden arvostelu olla myös romanien oikeus, vai onko edelleenkin vain valtaväestön tehtävä arvioida romanikulttuuria omien kriteeriensä kautta? Tämä on herättänyt paljon keskustelua viime aikoina ja nostattanut tunteita puolesta ja vastaan.

Oikeastaan ongelma ei ole niinkään kysymyksissä tai kysyjissä, vaan siinä, että asioista, joista ennen on vaiettu pääväestön suuntaan, on nyt tullut julkisia ja niihin penätään vastauksia julkisuudessa. Onko tämä uudenlaista romanikulttuuria? Voisi ehkä sanoa, että se on jo enemmänkin romanipolitiikkaa kuin kulttuuria, eivätkä siihen monet ole vielä valmiita osallistumaan. Mutta ristiriidat ovat merkki elävästä kulttuurista, joka joutuu kohtaamaan haasteita ja kehittämään niihin omat ratkaisunsa. Avoimuus on osa integraatiota ja se on myös edellytys yhteistyölle ja tasavertaiselle osallistumiselle.

Romanikulttuurin peruspiirteitä

Vanhusten kunnioitus

Romanikulttuuri perustuu vieläkin suulliseen perinteeseen, se on yhteisöllistä ja osin hyvin perinteistä kulttuuria. Kulttuurin keskeisiä elementtejä ovat kunnioitukseen, häveliäisyyteen ja puhtauden ylläpitämiseen liittyvät tavat ja säännöt. Näiden sääntöjen noudattaminen on tapa ilmaista romani-identiteettiä. Kunnioittaminen on ennen kaikkea kunnioitusta omia vanhempia ja vanhuksia kohtaan. Vanhempia arvostetaan ja pyritään noudattamaan heidän ohjeitaan. Vanhoja ihmisiä kunnioitetaan heidän elämäkokemuksensa ja viisautensa takia. Vanhuksia teititellään, heitä palvellaan, he syövät ensin, heillä on omat ruokailuvälineet ja -astiat, he käyvät saunassa ensin ja heidän vaatteensa pestään erikseen. Heitä kuunnellaan ja heidän tahtoaan noudatetaan.

Asuminen

Nuoremmat eivät voi konkreettisesti eivätkä symbolisesti olla vanhempiensa yläpuolella. Tämä näkyy sekä asumisessa että käyttäytymisessä. Nuoret eivät voi asua itseään selvästi vanhempien romanien yläpuolella. Jos taas nuoria asuu eri kerroksissa, vanhemmat eivät voi vierailla lastensa luona, koska joutuvat silloin itseään nuorempien alapuolelle. Tästä syystä romanit asuvat mielellään eri taloissa tai ainakin eri porraskäytävissä. Symbolisella tasolla vanhempien korkea asema yhteisössä näkyy lukuisissa käytösetiketin säännöissä.

Naiset eivät voi asettua miehen yläpuolelle konkreettisesti, eivätkä symbolisesti, muuten kuin korkean iän suomin oikeuksin. Naisilla ja miehillä on omat roolinsa perheessä ja keskinäisessä kanssakäymisessä muiden romanien kanssa. Eri ikäisillä on erilaisia käyttäytymiseen liittyviä rooleja ja koodeja.

Häveliäisyys on kunniallisuutta ja puhtautta

Romanikulttuurissa käsitteillä puhdas, likainen, kunnia ja häpeä on keskeinen merkitys. Romanien käyttäminä näiden käsitteiden merkitys on selvästi laajempi kuin vastaavien pääväestön käyttämien käsitteiden. Niihin kytkeytyy monimuotoinen sosiaalisten ja moraalisten normien verkosto, joka romanin tulee tuntea ja jota pitää myös noudattaa.

Romanien käsitteinä puhtaus ja puhdas kytkeytyvät kiinteästi paitsi konkreettisesti siistiin ja puhdistettuun ja esineiden ja huonetilan tarkkaan järjestykseen, myös henkiseen puhtauteen, siveellisyyteen ja kunniallisuuteen.

Eri ikäiset miehet ja naiset eivät tervehtimistä lukuun ottamatta julkisesti kosketa toisiaan, istu vierekkäin eivätkä suoraan vastapäätä toisiaan. Yleensä naiset ja miehet istuvat erikseen tai eri puolilla pöytää. Jos joudutaan istumaan vierekkäin, yritetään jättää väliin tyhjää tilaa tai laittamaan jokin esine, kuten kassi, tuolien väliin. Kiertävän elämän aikana samassa tuvassa saattoivat kuitenkin kaikki nukkua keskenään; nukkujat erotettiin toisistaan esiliinoilla, kankailla ja tyhjällä tilalla. Nuori vaimo ei saanut myöskään mennä vanhempien ihmisten hereillä ollessa miehensä viereen nukkumaan, vaan joutui täysissä pukeissa odottamaan vanhojen ihmisten nukahtamista. Pariskunnat eivät siis osoita hellyyttä toisilleen julkisesti.

Häveliäisyyteen liittyvät tavat kytkeytyvät sekä kunnioitukseen että puhtauteen. Seksuaalisuuteen, sukupuolisuuteen, ihmisruumiiseen ja sen toimintoihin, raskauteen, synnytykseen tai sairauteen liittyvät asiat ovat hävettäviä eli tabuja: niistä ei puhuta muiden romanien aikana. Kun romani toteaa, että lapsen syntymän jälkeen äidin kuuluu ”hävetä”, kysymys ei suinkaan ole hävettävästä teosta pääväestön suomen kielen merkityksessä, vaan lapsen äidille kuuluvasta käyttäytymisetiketistä, jossa kainostelevat eleet ja vanhojen sukulaisten välttäminen ovat keskeisiä.

Romanit käyttävät paljon kiertoilmaisuja häveliäisyyteen liittyvistä asioista puhuttaessa tai jopa jättävät ”sopimattoman” sanan lausumatta keskellä virkettäkin. Häveliäisyyteen ja kainosteluun liittyy myös käytäntö, jossa lapset kutsuvat vanhempiaan etunimeltä: nimitykset ”isä” ja ”äiti” viittaavat vanhempien intiimiin suhteeseen.

Niin nuoret kuin vanhatkin romanit kokevat kiusalliseksi myös romaneihin kuulumattomien ihmisten kaksimieliset puheet, tai vaikkapa vain televisiossa näkyvät julkiset hellyydenosoitukset. Vain saman ikäiset ja samaa sukupuolta olevat voivat rauhassa katsoa yhdessä televisiota.

Puhtaus, likaisuus ja epäpuhdas

Niin Suomen romanit kuin monet muutkin romaniryhmät pitävät puhtautta yhtenä romani-identiteettinsä peruspilarina. Puhtauden rinnakkaiskäsite on kunniallisuus: puhdas ihminen on myös kunniallinen, koska hän noudattaa oikeaa romaniutta – määräite, joka on tosin hyvinkin tilanne- ja henkilösidonainen. Romanit säilyttävät puhtautta pitämällä puhtaan ja likaisen esineen, tilan ja toiminnan erillään toisistaan. Puhdas ja likainen - jaottelun taustalla on ajatus ihmisruumiin jakamisesta hierarkkisesti ”puhtaaseen” yläosaan ja likaiseen eli ”epäpuhtaaseen” alaosaan. Sanalla ”puhdas” ei tarkoiteta tässä yhteydessä suinkaan hygieniää tai bakteerittomuutta, vaan puhtautta sen symbolisessa merkityksessä. Tämä ”puhdas” ei saa edes välillisesti olla kosketuksissa ”epäpuhtaan” tai epäpuhtaan kanssa kosketuksissa olleen kanssa. Romanit itse käyttävät ”epäpuhtaasta” sanaa likainen tai saastainen. Vesipuhdas on pesty epäpuhdas esine, kuten pyykistä otettu alusvaate tai pesty matto. Romanikielellä näillä erilaisilla puhtauksilla ja likaisuuksilla on omat sanansa.

Tämän jaottelun tiedostavat kaikki romanit ja sen noudattamista kontrolloidaan kaikkien tuntemalla sääntöjen verkostolla. Romanikulttuurissa ihmisruumiin hierarkia, puhdas yläosa ja epäpuhdas alaosa, heijastuu kaikkeen elämiseen. Samanlaisilla kriteereillä hahmotetaan ympäröivää maailmaa alkaen käyttöesineistön, kuten vaatetuksen, liinavaatteiden, huoneiden ja tilojen ja huonekalujen sekä huonetilojen jakamisesta puhtaaseen ja likaiseen. Esine tai tila, joka on välittömässä tai välillisessä kosketuksessa ihmisruumiin alaosan kanssa, esimerkiksi kengät, alusvaatteet, lattia ja WC, ovat puhdistettuinkin likaisia. Yläruumiin, erityisesti suun, puhtautta varjellaan. Mitään lattialle pudonnutta ruokaa tai ruokailuvälinettä ei voi panna suuhun. Olennaista romanien hygieniakäsityksessä on likaisuuden tarttuminen paitsi välittömän koskettamisen kautta, myös välillisesti. Esimerkkinä välillisestä tarttumista on ruokakassi, jota ei lasketa lattialle tai tuolille. Koska suuhun menevän tulee olla ”puhdasta”, tuolilla olevassa kassissa ollut ruoka on epäpuhdasta ja siten syötäväksi kelpaamatonta. Samaan epäpuhtauden tarttumiseen perustuu sääntö, jonka mukaan keittiöön, joka on kodin puhtain paikka, voi mennä vain täysissä pukeissa, ei alusvaatteisillaan.

Lattialla olevia tai lattialle pudonneita esineitä ei nosteta pöydälle. Esimerkiksi uutta tai pestyä, puhdasta mattoa ei saa laittaa lipaston tai pöydän päälle edes hetkeksi, eikä tauluja tai valokuvia saa laittaa lattialle nojalleen. Myös esineiden ja vaatteiden säilytykseen ja pesuun liittyy paljon tapoja. Eri ikäisten vaatteet pestään erikseen, samoin

yleensä naisten ja miesten vaatteet. Pöytäliinat ja kasvopyyhkeet pestään ja myös kuivatetaan erillään muista vaatteista.

Astiakaapissa astiat ovat puhtaus- tai käyttötarkoituksen mukaan järjestyksessä – puhtaat ylimpänä. WC käsitetään aina likaiseksi paikaksi, eikä keittiöön kuuluvia tavaroita viedä sinne, eikä sieltä tuoda tavaroita keittiöön. WC:n vesihanoista ei oteta ruoka- tai kahvivettä. Pöytäraiteilla pyyhitään vain pöytä, ei edes keittiön tuoleja. Keittiön lattia pestään puhtaalla vedellä, keittiöön tarkoitettulla puhdistusvälineellä.

Epäpuhtaudella on myös symboliset ulottuvuutensa, ja sillä tarkoitetaan tekojen ja tilojen puhtautta tai näkymätöntä ylä- ja alapuolen puhtautta rikkovaa. Väärässä paikassa oleva puhdas esine likaantuu, jolloin se tulee käyttökelvottomaksi, eikä se puhdistu pesemällä tai muulla puhdistamisella. Liattua tilaa, esimerkiksi nuoren romaniparin asuman asunnon alakertaa, eivät vanhemmat voi käyttää. WC:ssä käyminen muiden läsnä ollessa on hävettävää, eikä sinne silloin voi mennä, ei varsinkaan vanhojen ihmisten luona. Sairauden tai vanhuuden aiheuttamat hoidot tai oireet, esimerkiksi virtsankarkailu, eturauhasvaivat, nesteenpoistolääkitys, voivat olla niin kiusallisia ja hävettäviä, että vanhukset eristäytyvät koteihinsa tai niistä ei kerrota edes lääkärille.

Toiminnan tasolla puhtaan ja likaisuutta aiheuttavan toiminnan voi erottaa toisistaan käsien pesulla. Romanit pesevätkin käsiään moneen kertaan päivän mittaan; heti herättyään, pukeuduttuaan, siivottuaan, sairaiden luota tultuaan, ulkoa sisälle tullessa, ennen ruoanlaittoon ryhtymistään ja syömistään.

Häpeät, naisen ja miehen roolit

Asioiden ja ihmisten häpeäminen on samalla kunnioittamista. Romanit käyttävät sanaa häpeä myös monikollisena ”häpeät”. Tällöin se tarkoittaa nimenomaan niitä käyttäytymissääntöjä, joilla he osoittavat kunnioitusta toisiaan ja itseään vanhempia kohtaan. Häpeämisellä romanit tarkoittavat siveellistä ja pidättyvää käytöstä, johon kuuluvat oikea pukeutuminen ja puhtauden tarkka vaaliminen sekä myös sopimattomien tekojen, puheenaiheiden ja sanojen välttäminen toisten ja ennen kaikkea itseään vanhempien seurassa. Myös vanhempien ihmisten tulee käyttäytyä ikänsä vaatimalla

arvokkuudella, olla nolostuttamatta nuorempiaan ja huomaavaisesti antaa nuoremmille tilaa hoitaa asioitaan.

Romanikulttuurissa on miesten ja naisten välisiä hierarkkisia eroja. Myös romanikieli erottaa kaksi sukua: maskuliinin, jolla kuvataan miestä, miesten ja miehisiiä asioita, ja feminiinin, jolla kuvataan naista, naisen ja naisellisia asioita. Romanikulttuuri on patriarkaalista: mies on perheen pää ja hänellä on vastuu perheen elannosta ja olemisesta. Ellei miestä tai isää ole, niin veljet ovat vastuussa sisarestaan ja tämän lapsista. Naisella on kuitenkin oma roolinsa, hänen kunniansa on kodin puhtaus ja perheen kasvatus ja hyvinvointi. Nainen on keskeisessä asemassa yhteisössään puhtauden ja samalla siveellisyyden ylläpitäjänä. Hänellä on romaniyhteisössä erittäin paljon vastuuta mutta myös paljon valtaa.

Taulukko 1: Ihmisruumiin hierarkia ja ympäristö, muokattu Viljasen (1974) pohjalta:

	ihmisruumis	sosiaalinen taso	esineet	tila	moraali
puhdas	pää suu yläruumis	vanhat mies nainen vainajat	tyyny päähine astiat ruoka pöytä keittiöirtaimisto hevonen hevosen esineet	yläkerta ikkunat keittiö	kunniallinen hyveellinen siveellinen korkea- moraalinen
	kädet	lapset		sauna	
epäpuhdas	alaruumis jalat genitaalit anaalialueet	nuoret mies nainen ei-romanit	kengät housut hame alusvaatteet aluslakana	lattia kellari alakerta WC	häpeällinen häväisty kunniaton moraaliton

Konkreettisesti puhdas romanikoti on siisti ja todella putipuhdas: astiat, liinavaatteet ja muut esineet ovat tarkasti omilla paikoillaan. Symbolisesti romanipuhdas koti on sellainen, että siellä noudatetaan puhtautta ja romanitapoja, jolloin puhtaus on myös tapojen puhtautta.

Yhteisöllisyys ja väistämisvelvollisuus

Romanit edustavat aina paitsi itseään myös perhettään ja sukuaan. Köyhyyden ja vainon aikoina omat ihmiset olivat ainoat, joiden apuun saattoi varmasti luottaa. Perheet ovat olleet ns. laajentumaperheitä, joissa on pidetty huolta niin omista kuin kasvattilapsista, sisaruksista, vanhuksista ja muista avun tarvisijoista. Velvollisuudeksi on katsottu omien auttaminen ja pahana on pidetty toiseen romaniin kohdistettu vahingonteko.

Yhteisöllisyys on näkynyt myös siinä, ettei yksilö ole oikeastaan koskaan voinut toimia täysin yksin, muuten kuin hylkäämällä romanielämän. Jokainen romani on toki itse vastuussa sekä hyvistä että pahoista teoistaan, mutta myös perhe ja suku on vastannut niistä. Jos on sattunut pahoja väkivaltaisuuksiin johtavia riitoja sukujen välillä, tapa vaati, että syyllinen itse ilmoittautui ja tunnusti tekonsa ja otti rangaistuksen vastaan. Samalla myös pahaa tehneen perhe ja suku poistuivat välittömästi paikkakunnalta. Tällä on pyritty välttämään kostoja ja kunnioittamaan omaisten surua. Tapahtumaan osallistuneet suvut olivat sen jälkeen toisilleen ”sopimattomia”, ne eivät enää voineet olla missään tekemisissä toistensa kanssa vaan väistelivät toisiaan. Näitäkin riitoja soviteltiin vanhojen kesken aina tapauskohtaisesti, teosta riippuen; joskus heti ja joskus vasta kun aikaa oli kulunut tarpeeksi kauan, yleensä ainakin muutaman sukupolven ajan.

Sukujen riidoista johtuva tapa väistää toisia on vieläkin voimassa. Tämän vuoksi romanit eivät voi muuttaa tai mennä käymään niille paikkakunnille, joilla tiedetään asuvan heidän sukunsa kanssa ”sopimattomaan” sukuun kuuluvia. Viime aikoina on julkisuudessa paljon puhuttu romanien verikostosta. Väistäminen on ollut tapa rauhoittaa tilanne ja antaa aikaa rauhoittumiselle. Pyrkimyksenä on ollut välttää pikaistuksissa tehtyjä kostoja ja taata turvallisuus apua tarvitseville.

Romanikulttuurissa väistämisestä on muodostunut velvollisuus, joka koskee koko sukua. Pyrkimyksestä väkivallan ehkäisyyn kertoo kuitenkin se, ettei väistettävää sukua ei ole nähty eikä parjattu vihollisena tai pahana, eikä kostotoimiin ole ollut vaatimusta. Toki

romanien joukossa on ollut myös sellaisia ihmisiä, joille omaisen menetys on ollut niin syvästi loukkaava trauma, ettei väistäminen ole sitä tyydyttänyt, ja niin väkivallan kierre on jatkunut.

Tervehtiminen, nimitykset ja keskinäinen viestintä

Romanit tervehtivät aina toisiaan, vaikkeivät toisiaan tuntisikaan. Romanit eivät yleensä kättele eivätkä halaile tavatessaan. Useimmiten pysähdytään kuitenkin kysymään kuulumisia ja selvittämään mihin ”sakkiin” kuulutaan.

Vaikka romanikielen taito onkin pikkuhiljaa häviämässä, sitä kuitenkin käytetään keskinäisessä kanssakäymisessä jonkin verran, ainakin sana- ja fraasitasolla. Romanit kutsuvat itseään ”kaaleiksi” eli tummiksi ja muuta väestöä ”kaajeiksi”. Monet vanhat ihmiset puhuvat edelleen itsestään mustalaisina. Ulkopuolisen käyttämänäkään siinä ole mitään pahaa, ellei sitä käytetä alentavassa merkityksessä. Romani -sana kuvaa ehkä paremmin romanikulttuurin moninaisuutta, se on neutraalimpi ja yhdistää Suomen romanit eurooppalaiseen romaniväestöön.

Romanien oletetusta puolikielisydestä puhutaan paljon, mutta asiasta ei ole olemassa tutkittua tietoa. Sen sijaan romanien tapa käyttää suomen kieltä on erilaista kuin pääväestön. Puheenaiheet ovat usein vain romanien asioita, ja niistä puhuttaessa käytetään erilaisia romanielämää kuvailevia sanoja ja ilmaisuja. Romanitapoihin kuuluu, etteivät eri-ikäiset ja eri sukupuolta olevat romanit keskustele tabuaiheisiin kuuluvista asioista keskenään tai toistensa aikana. Sanallisten kiertoilmaisujen ja äänenpainojen lisäksi käytetään eleitä ja muuta ruumiinkieltä, joiden merkitys ei helposti avaudu ulkopuolisille.

Vaatetus

Kuten vaatteilla yleensä, romanienkin vaatteilla on monenlaisia, myös symbolisia merkityksiä. Valitessaan romani-identiteetin nuori nainen pukeutuu 18–20-vuotiaana aikuisuutensa merkiksi ”hameisiin”, eli romaniasuun. Romanien tavoista yksi tärkeimmistä on nuorten, hedelmällisessä iässä olevien henkilöiden kunniallinen ja siveellinen käyttäytyminen, ja pukeutumisella on tässä keskeinen merkitys. Romaninaisen hame peittää tarkoin alaruumiin ja sen muodot, pitsein koristeltu pusero,

”röijy” yläruumiin¹. Jalkojen ja käsivarsien näkyminen ei ole sopivaa; paljain säärin tai paljain käsivarsin esiintymistä pidetään alastomuutena.

Romanimiesten asu on nykyisin naisten asua huomaamattomampi: suorat, tummat prässihousut, kauluspaita, pusakka tai kokopuku, johon usein kuuluu liivit. Myös miehen pukeutumisessa on tärkeää noudattaa kunniallisuutta: housunkaulus ja käsivarret eivät saa näkyä. Nuoruusiän jälkeen miehet eivät ole voineet esiintyä myöskään vaaleissa housuissa eikä farmareissa. Monet romanit ovat alkaneet pitää erilaisia nahka- ja kangaspusakoita epämuodikkaiksi tulleiden liivien tilalla.

Romanipuvun käyttäjä ilmaisee aikuistuneensa sekä sisäistäneensä romanitavat ja sitoutuvansa noudattamaan niitä. Tämä on merkki myös siitä, että puvun kantaja on valmis perustamaan perheen. Monet romanit ovat sitä mieltä, että valittuaan romanipuvun nainen ei enää voi vaihtaa tavalliseen eurooppalaiseen asuun. Toisaalta on monia työssä käyviä romaninaisia, jotka työnsä takia pukeutuvat työvaatteisiin ja toisia romaneita tavatessaan romaniasuun. Tämä tapa on yleistymässä, eikä sitä paheksuta, jos tapoja muuten noudatetaan. Myös ”kevythameen” käyttö työvaatteena on yleistymässä, silloin kun omien vaatteiden käyttö työpaikalla on sallittua

Jos aikuinen nainen ei käytä romaniasua, hänen täytyy silti noudattaa pukeutumisessa säädyllisyyttä eli käyttää mahdollisimman peittävää asua. Jos työ vaatii romaniasua paljastavamman työasun, kuten esimerkiksi sairaalassa, niin yleensä silloin pyritään sopimaan, ettei romanin tarvitsisi hoitaa toisia romaneita. Mutta tässäkin on muistettava, että ihmisen henki ja terveys ovat aina etusijalla ja tavat joustavat tarpeen niin vaatiessa.

Romanit eivät esiinny toistensa nähden vaillinaisesti tai huolimattomasti vaetetettuina edes silloin, kun pukeutuvat pääväestön tapaan. Uima-asuissa tai alusvaatteisillaan voi olla vain oman ikä- ja sukupuoliryhmänsä kesken ja silloinkin vain tarkoin rajatuissa paikoissa. Urheiluasua katsotaan alusvaatteeksi, jonka vuoksi siinä ei esiinny muiden kuin samanikäisten ja samaa sukupuolta olevien kesken.

¹ Aikaisemmin hame oli tehty paksusta villakankaasta tai puuvillasta ja muistutti pitkää poimutettua talonpoikaishametta. Siihen kuului myös pitkä esiliina, puuvillapaita, jossa oli omatekoiset pitsit ja löysä päällysröijy, huivi tai takki. Miesten asuna olleet saapashousut, kauluspaita ja liivi ovat menneet pois muodista.

Naisten hameissa sametti yleistyi sodan jälkeen. Sametin määrän lisääminen tiukalla rypyttämällä jopa 9-12 metriin yleistyi vasta 1960-luvulla. Hameessa kuuluu olla välikangas ja vuorikangas niin, että hameen paino oli 12 metrisenä niin valtava, ettei sen kanssa voinut enää hyvin liikkua. Niinpä pitkään käytettiin hametta, jossa oli vain yhdeksän metriä samettia. Aikaisemmin oli tavallista, että iäkkäillä naisilla oli puuvillakankainen kesähame ja iän myötä, kun liikkuminen vaikeutui, vaihdettiin kokonaan puuvilla- tai villakangashameeseen. Kevyempää vaihtoehtoa ovat käyttäneet ja käyttävät vielä myös nuoremmat kotiaskareita tehdessään.

Nykyisin samettihametta pidetään entistä pidempään ja se vaikeuttaa monen vanhuksen liikkumista. Myös nuoremmilla naisilla hameen leveys on terveydellisistä syistä vähenemässä jo viiteen metriin ja välikangaskin on usein jätetty pois. Paksua puuvillasamettia on yhä vaikeampaa löytää, joten se on osin korvautumassa kevyemmällä silkksametilla. Tällainen ”kevythame” on helpottanut monen romaninaisen selkä- ja nivelvaivoja. Silti hame on edelleen kovin painava, ja pitkänä se haittaa mm. rollaattorin kanssa kulkemista.

Tavat ja suvaitsevaisuus

Romanit eivät vaadi pääväestöä noudattamaan omia tapojaan. He toivovat, että heidän tapojaan suvaitaan ja niiden noudattaminen sallitaan. Toki varsinkin kovin paljastaviin asuihin pukeutunut romanien kanssa asioiva henkilö, esimerkiksi liikunnanohjaaja voi herättää hämmennystä ja häpeää varsinkin vanhempien romanien keskuudessa, mutta muuten romanit eivät puutu kenenkään pukeutumiseen. Romanit toivovat, että kun pääväestö puhuu suorasukaiseen tapaansa romanien tabuina pitämistä aiheista, se tapahtuisi ainoastaan silloin kun kuulijat ovat samanikäisiä ja samaa sukupuolta olevia. Muussa tapauksessa nuoremmat ja naiset joutuvat poistumaan paikalta.

Romanien puhtaustavat ovat toinen asia, jossa pääväestön toivotaan noudattavan romanien toiveita, erityisesti silloin kun esimerkiksi kotiaivustaja tai kotisairaanhoidaja tulee romanikotiin. Tärkeää olisi ottaa huomioon keittiön ja ruoan puhtauteen liittyvät romanitavat.

Muutoksen aika

Sodanjälkeisessä Suomessa suuri muutos romanien elämässä tapahtui 1970-luvulla. Silloin astui voimaan laki, joka antoi kaikille romaneille mahdollisuuden kunnalliseen vuokra-asumiseen sekä oman asunnon hankkimiseen erityisasuntolainalla. Siihen asti suuri osa Suomen romaneista ja myöhemmin myös Karjalasta evakkoina tulleista romaneista oli viettänyt enemmän tai vähemmän kiertävää elämää, asunut hylätyissä taloissa tai työmaakopeissa ja parakeissa, junavaunuissa, jopa taivasalla. Pieni osa romaneista asui pysyvästi eri puolilla Suomea. Näistä osa oli saanut ostettua oman pienen talon tai asunnon, olipa muutamilla isoja tiloja hevosineen ja karjoineen. Enimmäkseen kuitenkin romanien asuminen ja sen seurauksena kouluttautuminen ja terveydenhoito olivat huonoissa kantimissa 1970-luvulle tultaessa.

Uuden asumiskulttuurin myötä romanien elämä muuttui helpommaksi, mutta samalla muuttui myös perinteinen romanielämä. Kiertävään elämään oli kuulunut olennaisena osana kokoontuminen yhteen ja yhdessä majoittuminen sekä isolla joukolla tehdyt matkat sairastavien ja kuolemaa tekevien sukulaisten luo. Nämä yhteisöllisyyden muodot ovat jääneet vähitellen pois, yhteydenpito muiden romanien kanssa on muuttunut vähäisemmäksi jo pelkästään asuntojen pienuuden ja kerrostalojen sääntöjen tähden.

Romanien suuret laajentumaperheet, joihin on pysyvästi tai tilapäisesti kuulunut isovanhemmat ja näiden sisaruksia, vanhemmat ja näiden sisaruksia lapsineen sekä etäistenkin sukulaisten lapsia kasvatteina, ovat pienentyneet. Nykyisin omaan asuntoon on mahdollisuus ja oikeus niin isovanhemmilla kuin orvoiksi jääneillä nuoremmilla sisaruksilla, jotka aikaisempina vuosina olisivat automaattisesti menneet asumaan vanhempien sisarustensa tai muiden sukulaisten perheisiin.

Sodan jälkeisen yhteiskunnan muutosten myötä myös kiertävää elämää vaativat elinkeinot kannattivat yhä vähemmän. Pysyvä asuinpaikka mahdollisti romaneille tien peruskoulutukseen ja aikuisten ammatilliseen koulutukseen. Suomalaiseen työelämään sijoittuneiden romanien elämä on kokonaan toisenlaista kuin entinen hevoskauppa, tilapäistyöt ja ruokapalkalla työskenteleminen. Lasten koulunkäynti on vähentänyt perheen liikkuvuutta entisestään. Työssäkävillä naisilla on aikaa ja mahdollisuuksia yhteydenpitoon ja omaisista huolehtimiseen koko ajan vähemmän ja vähemmän.

Huolimatta paremmista elinoloista ja yhä paremmista osallistumisen mahdollisuuksista romanit kohtaavat syrjintää ja ennakkoluuloja monissa asioissa. Lain kaikille kansalaisille suomat oikeudet esimerkiksi korkeampaan koulutukseen ja parempiin työpaikkoihin eivät romanien kohdalla aina toteudu. Koulutuksen puutteeseen ovat osasyynä niin romanikulttuurin perinteet kuin koulun tietämättömyys romanilasten erityistarpeista, ja työuran hankaluuksiin suurena syynä ovat työnantajien asenteet. Vasta nyt 2000-luvulla elää ensimmäinen peruskoulutuksen saanut romanisukupolvi, mutta tästä on vielä jonkin verran matkaa korkeakouluihin ja huippuvirkoihin. Tällä hetkellä ammatillinen koulutus ja lukioon hakeutuminen ovat selvästi yleistyneet romaninuorten keskuudessa. Myös aikuiset kouluttautuvat enenevässä määrin. Työpaikan saanti sen sijaan on edelleen vaikeaa, vaikka koulutusta ja kokemustakin jo olisi.

Vanhukset romanikulttuurissa

Suullinen perimätieto

Romanivanhukset ovat kulttuurinsa tietäjiä ja taitajia. Vielä 1960- ja 1970-luvuilla romanit kokoontuivat yhteen hakeutuessaan töihin maalaistaloihin ja mennessään markkinoille. Muutenkin ”kulun päällä” ollessaan he tapasivat toisiaan esimerkiksi leiriytyessään järven tai joen rannalle. Vaihdettiin kuulumisia, kerrottiin tarinoita, laulettiin ja soitettiin. Nuoret kuuntelivat ja kyselivät vanhemmilta entisestä elämästä, selvitettiin sukuhistoriat, mihin ”sakkiin” kukin kuului, millaisia ihmisiä asui milläkin paikkakunnalla, kuka mitäkin oli tehnyt ja minne mennyt.

Romanivanhuksilla oli tärkeä merkitys erityisesti sukujen historian, sukujen keskinäisen aseman tuntijoina ja elämäntavan välittäjinä. Joillakin romanivanhuksilla on edelleenkin muistissaan jopa useamman sadan ihmisen genealogia elämäntarinoineen ja tapahtumineen.

Vanhat ihmiset päivittivät tietojaan kokoontumisissaan. Samalla nuoret kuuntelivat ja oppivat paitsi omaa kieltään ja historiaansa, myös elämänhallintaa, tapoja ratkaista vaikeuksia, neuvoja siihen, miten puuttua hankaliinkin tilanteisiin ja miten tulla toimeen

ja käydä kauppaa pääväestön kanssa. Vanhukset laskivat leikkiä ja kertoivat iloisista asioista, joita raskaan kiertävän elämän keskelläkin löytyi. Vanhusten tehtävänä oli neuvoa nuoria, opettaa tapoja ja osallistua kaikilla tavoin perheen nuorten ja lasten hoitoon. Samalla siirrettiin myös suullisen perimätiedon tallentamisen tapaa ja taitoa.

Nykyään romanivanhukset jäävät ilman sukupolvien välistä kanssakäymistä. Se on menetys myös nuoremmille. Ennen oli tapana, että myös tuntemattomia vanhoja tavatessaan nuoret tulivat tervehtimään ja kyselemään kuulumisia ja kertomaan keitä ja kenen ”sakkiin” he kuuluivat. Tapana oli myös tarjota vanhuksille kahvia ja ruokaa. Nykyään nuoret eivät tunne näitä tapoja tai ovat tottumattomia tuntemattomien vanhusten kanssa seurustelemiseen. Jättämällä vanhukset haastattelematta nuoret menettävät tietoa romanikielestä ja omasta kulttuurihistoriastaan, vanhemmat taas kokevat entistä enemmän yksinäisyyttä.

Elämä muuttuu yhteisöllisyydestä yksinäisyyteen

Romanien tapa aiemmin on ollut huolehtia toisistaan ja pitää omat asiansa omana tietonaan. Uudenlainen asuminen ja suomalaiseen yhteiskuntaan integroituminen on tuonut myös uudenlaisten palvelujen tarpeen. Pitkään omaisten hoitoon luottaneet vanhukset ovatkin kasvokkain yhteiskunnan palvelujen kanssa. Koska näitä palveluja on aiemmin käytetty hyvin vähän, romaneilla ei ole niistä tarpeeksi tietoa. Näin ollen monet invalideille ja vanhuksille kuuluvat kuntoutus- ym. palvelut jäävät romaniväestöltä käyttämättä. Osittain palveluja jää hyödyntämättä myös sen vuoksi, etteivät romanivanhukset rohkene hakeutua yksinään pääväestön joukkoon. Palvelutalossa asuminen ei ole aina mahdollista, koska monet vanhukset pelkäävät, että romanikulttuurista juontuvia, vanhusten tärkeäksi kokemia tapoja ei suvaita tai että näitä tapoja halutaan muuttaa tai niiden noudattaminen ei onnistu palvelutalossa. Moni pelkää myös mennä yksin palvelutaloon, ainoana romanina pääväestön joukkoon.

Monet kotona asuvat vanhukset kokevat olevansa yhä yksinäisempiä ja eristetympiä myös omasta ikäryhmästään. Kun liikkuminen käy vaikeaksi, eikä autoa ole varaa pitää, vanhukset, jotka ovat tottuneet hakeutumaan muiden romanien seuraan, jäävät usein kotiin yksin. Silti useat heikkokuntoiset eivät saa kuljetuspalveluja.

Romanien harrastustoiminta on vähäistä, aika käy kotona pitkäksi, eikä tekemistä löydy. Osa ongelmaa on vanhusten tietämättömyys ja kokemattomuus kaikille tarjolla olevien palveluiden sisällöistä tai saavutettavuudesta. Vanhuksilla on myös sekä tiedostamattomia että tiedostettuja ennakkoluuloja ja jopa pelkoja pääväestöä kohtaan. Aiemmat kokemukset syrjinnästä luovat lisäesteen tasavertaiselle osallistumiselle pääväestön joukossa. Merkitystä on myös kulttuurisilla seikoilla: vanha romaninainen ei missään oloissa voisi häveliäisyysyistä mennä sellaiseen vanhusten liikuntaryhmään, jossa on romani- tai muuhun ryhmään kuuluvia miehiä.

Monet nykyisistä iäkkäistä romaneista ovat elättäneet ison perheen erilaisilla lyhytaikaisilla työsuhteilla, hevos- ja autokaupalla, omia käsitöitä kaupustelemalla, jopa kerjäämällä. Olot ovat voineet olla todella vaikeat: kesällä kieseillä, talvella reessä. Rankka työ, ankarat olosuhteet, kylmyys ja riittämätön ravinto ovat vain osa ongelmista, jotka näkyvät vanhuuden terveydentilassa. Terveystä ei osata pitää huolta, sairastamista ei osata ehkäistä ennalta, eikä tieto aina tavoita ainakaan heikosti lukutaitoisia vanhuksia.

Tämän päivän romanivanhuksista kovin monella ei ole vanhempiensa liikkuvaa elämäntapaa vaatineiden elinkeinojen takia ollut mahdollisuuksia lapsuudessaan tai nuoruudessaan käydä koulua – hyvin lyhyitä jaksoja lukuun ottamatta. Aikuisena taas jokapäiväisen toimeentulon hankkiminen omalle perheelle ei ole sekään antanut tilaisuutta omaan kouluttautumiseen, joka olisi pitänyt aloittaa aivan perusteista. Monet vanukset valittavat heikkoa luku- ja kirjoitustaitoaan, joka vaikuttaa myös harrastustoimintaan: senioriryhmiin ei kehdeta mennä opiskelemaan heikon koulutustaustan takia. Lisäksi lähes kaikki se työ, millä nämä ihmiset ovat hankkineet toimeentulonsa, on useimmiten jäänyt verotuksen ulkopuolelle. Työtehtävät ovat olleet satunnaisia ja lyhytkestoisia, kaupustelu taas hyvin pientä. Siten työeläkettä ei ole kertynyt. Tästä syystä monen vanhuksen tulotaso on heikko ja he elävät todella niukasti, eikä harrastuksiin tai palveluihin liikene varoja.

Kirjallisuus

- **Fraser, Angus 1995:** *The Gypsies*. Blackwell, Oxford/Cambridge.
- **Granqvist, Kimmo & Anna Maria Viljanen 2002:** Kielelliset tabut romani-identiteetin kuvaajana. Teoksessa Laihiala-Kankainen, Sirkka, Sari Pietikäinen ja Hannele Dufva (toim.): *Moniääninen Suomi. Kieli, kulttuuri ja identiteetti*. Jyväskylän yliopisto, Soveltavan kielentutkimuksen keskus. 109-125.
- **Granqvist, Kimmo 2007:** *Suomen romanin äänne- ja muotorakenne*. Suomen itämainen seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Yliopistopaino, Helsinki.
- **Lucassen, Leo, Wim Willems and Annemarie Cottaar 1998:** *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach*. Centre for the History of Migrants. University of Amsterdam, Amsterdam, The Netherlands.
- **Markkanen, Airi 2003:** *Luonnollisesti - Etnografinen tutkimus romaninaisten elämäkulusta*. Yliopistopaino, Joensuu.
- **Pulma, Panu 2006:** *Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*. SKS, Helsinki.
- **Tiilikainen, Marja 2003:** *Arjen islam. Somalinaisten elämää Suomessa*. Vastapaino, Tampere.
- **Viljanen, Anna Maria 1974:** Mary Douglasin symboliteorian sovellus Suomen mustalaisilta kerättyyn perinteeseen. Yleisen etnologian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, sosiologian laitos/sosiaali- ja kulttuuriantropologia.
- **Viljanen, Anna Maria 1994:** *Psykiatria ja kulttuuri. Tutkimus oikeuspsykiatrisesta argumentaatiosta*. Stakes & Suomen Antropologinen Seura, Helsinki.
- **Viljanen, Anna Maria, Terno Hagert ja Satu Blomerus 2007:** Romanit suomalaisessa terveydenhuollossa: tasa-arvon ansat. *Duodecim* 4/2007;123:458-66.

Suosituksia sosiaali- ja terveydenhoitoalan ammattilaisille

Tiedon saavutettavuus

- ❖ Selkokieliset suulliset ja kirjalliset ohjeet ovat erityisen tärkeitä, sillä romanivanhusten lukutaidossa on usein puutteita. Romanien käyttämä suomen kieli eroaa myös pääväestön käyttämästä ja saattaa vaikeuttaa ymmärtämistä puolin ja toisin.
- ❖ Digiasiointiin tulee olla tarjolla riittävästi tukea. Kaikilla ei myöskään ole digiasiointiin tarvittavia laitteita. Tarvittaessa tulee myös olla mahdollisuus asioida muilla tavoin.

Palvelut ja asiointi

- ❖ Iäkkäillä romaneilla ei edelleenkään ole riittävästi tietoa yhteiskunnan tarjoamista palveluista ja niiden hakemisesta. Heille tulisi tarjota kohdennettua palveluohjausta ja asiointitukea.

Toimeentulo

- ❖ Romanivanhukset kuuluvat kaikkein pienituloisimpaan väestönosaan, moni elää peruseläkkeen varassa vuokra-asunnoissa. Vanhukset säästävät lääkekuluissa, pitkittävät lääkärille menoa, eivätkä pysty maksamaan kipeästi tarvitsemiaan kuntoutuskuluja. Pitkällä tähtäimellä vanhuksen lääkintä-, sairaus- ja kuntoutuskuluissa säästäminen tulee kalliimmaksi yhteiskunnalle. Harkinnanvaraisissa toimeentulopäätöksissä olisi huomioitava lääke-, sairaus-, hammashoito- ja kuntoutuskuluja.
- ❖ Pienituloisuus tulisi ottaa huomioon hoitoa ja palveluja suunniteltaessa.

Terveydenhoito

- ❖ Sairauksien syistä ja hoidoista tarvitaan selkeitä, hyvin konkreettisia ohjeita ja neuvoja siitä, miten sairauksia voi hoitaa kotona ja yhteisössä. Romanivanhukset kokevat sairaudet erityisen pelottaviksi. Monet pelkäävät tai arastelevat lääkäreitä. Eniten pelätään sosiaalisesti rajoittavien sairauksien tai hoitojen ”alaiseksi” joutumista.
- ❖ Usein lääkärille menoa pitkitetään ja ikään kuin kerätään riittävästi asiaa ennen vastaanotolle menoa. Tällöin se vaiva, joka eniten vaivaa, jää usein ajanpuutteen takia

käsittämättä. Lääkäreiden ja hoitohenkilökunnan tulisi kysellä erityisen tarkasti, mistä vaivasta on kyse ja jos aika ei riitä, tarjota mahdollisuutta tulla uudelleen vaikka seuraavana päivänä.

- ❖ Iäkkäät romanit voivat pelätä, etteivät ymmärrä mitä lääkäri sanoo tai ettei lääkäri ymmärrä heitä, jos lääkärin äidinkieli ei ole suomi. Toisaalta moni kokee, että vastaanottotilanteessa on liian kiire. Siksi lääkäripalveluissa tulisi panostaa asiakkaan kohtaamiseen ja kommunikaatioon.
- ❖ Lääkkeiden käyttöä tulisi valvoa huolellisemmin. Monet romanivanhukset eivät ymmärrä, mitä tarkoittavat säännöllisyys, lääkekuurien loppuun ottaminen, lääkkeen nauttiminen ruuan kanssa tai yhteisvaikutukset muiden lääkkeiden ja luontaistuotteiden kanssa. Kaikille ei ole myöskään selvää, että lääke on aina henkilökohtainen, sitä ei voi lainata tai jakaa muille. Näitä asioita olisi hyvä selvittää aika ajoin sekä lääkärin että terveydenhoitajan kanssa.
- ❖ Valistuksessa ja neuvonnassa tulisi kiinnittää erityishuomiota elintapoihin, ruokavalioon ja liikuntaan. Usein vanhukset tarvitsevat konkreettisia ohjeita ja esimerkkejä siitä, mitä syödään, miten liikutaan ja ylläpidetään terveitä elämäntapoja.
- ❖ Monella romanivanhuksella ei ole riittävästi tietoa suunhoidosta. Heidän joukossaan on sellaisiakin, jotka eivät ole koskaan käyneet hammaslääkärillä. Suun terveyden merkitystä kokonaisterveyden osana ei ymmärretä. Lääkärin olisi tärkeää arvioida myös vanhusten suun kunto ja ohjata vanhukset hammaslääkärille. Olisi tärkeää myös kertoa kivuttomasta hoidosta ja mahdollisuuksien mukaan seurata hoidon toteutumista.
- ❖ Lääkärin vastaanotolle mukana tulevat perheenjäsenet tarvitsevat myös valistusta ja tietoa. Romanikulttuuri on perinteisesti yhteisöllistä kulttuuria, jossa perheen ja suvun merkitys on suuri. Usein vanhus antaa omaisen kertoa puolestaan, mikä häntä vaivaa ja kuuntelee omaista paremmin kuin lääkäriä. Jos vanhuksen mukana on omainen tai omaishoitaja, kannattaa kertoa sairauden hoidosta myös omaisille, vanhus voi häveliäisyysyistä poistua huoneesta siksi ajaksi. Elleivät omaiset ymmärrä sairauden hoidon, kunnon tai oikean ravinnon merkitystä, vanhuksen on vaikea ylläpitää niitä yksin.

Sairaalat

- ❖ Sairaaloissa olisi hyvä tiedostaa, että sairastuneita vanhuksia käydään katsomassa isolla joukolla pitkienkin matkojen takaa. Vaikka vierailut saattavat rasittaa vanhusta

ja kuormittaa henkilökuntaa, ne ovat olennaisen tärkeä osa romanikulttuuria. Vierailulla kunnioitetaan ja mahdollisesti hyvästellään vakavasti sairastunutta sekä tuetaan perhettä kriisissä. Vanhus kokee tulleen hylätyksi, ellei häntä käy katsomassa mahdollisimman moni vierailija. Sairaalat voivat ohjata omaiset ja tuttavat vierailutiloihin ja sopia siitä, kuinka moni saa käydä kerrallaan sairaan luona. Myös joustoista vierailuaikojen kohdalla on hyvä sopia lähiomaisen kanssa.

- ❖ Omaiset haluavat usein myös tuoda vanhukselle omat tyynyliinat ja kasvopyyhkeet. Tämä siksi, että sairaalat koetaan likaisiksi paikoiksi, sillä siellä ei noudateta romanikulttuurin puhtaussääntöjä. Moni pyytää myös saada tuoda sairaalle omat vaatteet, jotta häveliäisyyttä pystyttäisiin edes vähän noudattamaan. Omaiset myös hoitavat vanhusta ja tuovat hänelle ruokaa.
- ❖ Omaisten kanssa voidaan neuvotella ja sopia, mitä kaikkea omaiset saavat tuoda sairaalaan. Hyvä olisi myös huomioida vanhuksen häveliäisyystapoja ja pyytää vierailijoita poistumaan aina kun tehdään hoidollisia toimenpiteitä, vaikkapa vain rutiininomaisia kyselyjä kivuista ja ruumiintoiminnoista.

Kuntoutus

- ❖ Lääkärien tulisi ohjata romanivanhuksia kuntoutusohjelmiin, sillä itse koettu ja opittu vaikuttaa paremmin ja edistää terveitä elämäntapoja ja yleistä hyvinvointia. Monet vanhukset eivät koulutuksen puutteen ja kulttuurillisten seikkojen vuoksi ymmärrä oman ruumiinsa toimintaa. Suullista tai kirjallista tietoa on siksi vaikea omaksua. Tarvitaan kädestä pitäen -neuvontaa.

Terveyskeskukset ja potilasyhdistykset

- ❖ Romanivanhukset tarvitsevat tietoa erilaisten potilasyhdistysten toiminnoista, kuten vertaistuesta ja itsehoidosta. Romanivanhukset eivät tiedä yhdistysten tai terveyskeskusten palveluista ja tarjonnasta juuri mitään.

Virkistys ja harrastustoiminta

- ❖ Vanhuksia tulisi aktiivisesti ohjata erilaisiin harrastuksiin. Moni vanhus potee yksinäisyyttä, eikä osaa keksi keinoja saada aikaansa kulumaan. Moni potee unettomuutta ja masennusta toimettomuuden vuoksi.

Vanhustyön asiantuntijat

- ❖ Romanit ja muut vähemmistöt tulisi osallistaa ikäihmisille suunnattuihin kyselyihin ja tutkimuksiin. Samoin vähemmistöt tulisi osallistaa iäkkäille suunnattujen palveluiden suunnitteluun.
- ❖ Tietoa ja koulutusta monikulttuuriseen asiantuntijuuteen tarvitaan edelleen paljon. Pienillä joustoilla saadaan toiminta kulttuuria huomioivaksi ja taataan vanhuksille ansaittu levollinen vanhuus.
- ❖ Romanikulttuurissa ja sen tavoissa sekä niiden on tulkinnassa ja noudattamisessa on vaihtelua alueiden, sukujen ja yksilöiden välillä. Kannattaa mieluummin kysyä, miten henkilö haluaa toimittavan, kuin olettaa.

Aikataulut ja muut sopimukset

- ❖ Romanivanhuksilta voi ja saa vaatia samaa täsmällisyyttä kuin muiltakin asiakkailta. Monen vanhuksen heikko lukutaito ja suomen kielen sanojen merkitysten erot on kuitenkin huomioitava. Ajanvarauksista sopimiseen ja peruutusmaksuista muistuttamiseen suositellaan selkokieltä.